LA VERTADERA HISTÒRIA DE L'HEREU BERTRANA[1]

Rosa Congost

Durant tot el segle XIX i les primeres dècades del segle XX, quan tenir títols de propietat sobre la terra encara significava dominar-la, uns quants fills d'hisendats de cada generació, educats per a ser *hereus*, veieren truncades les seves expectatives de ser —i de viure *com a*— hisendats. La figura de l'*hereu-escampa* pretén resumir, ben sovint injustament, molts d'aquests *fracassos d'hereu*. I les obres de la literatura rural insistien en la clau de l'èxit del *bon hereu*: no deixar-se enlluernar pels vicis *urbans* i saber controlar les despeses. Res de semblant, en el panorama literari català, a una novel·la com *Les paysans* de Balzac, que reflecteixi les contradiccions reals del món rural de mitjan segle XIX.[2] No en va l'adjectiu «pairalista» ha estat utilitzat pels crítics literaris per a definir la literatura rural dominant, i així denunciar el seu caràcter poc modern. El panorama s'allargaria fins ben entrat el segle XX. Però quan Joaquim Camps i Arboix, en el seu assaig sobre *El pairalisme*, remarca la importància de la literatura en la caracterització dels diferents tipus (l'hereu, la pubilla, els cabalers) del camp català, no hi ha lloc per a la novel·la *L'hereu*, de Prudenci Bertrana.[3] L'oblit no sembla innocent: *L'hereu* és una de les poques novel·les ruralistes d'abans de la guerra que es pot qualificar de no-pairalista, i fins i tot d'anti-pairalista. Presenta l'atractiu, per als historiadors, de ser una novel·la autobiogràfica. Tanmateix, ha estat sovint remarcat que Bertrana, en les seves obres, confonia deliberadament la realitat i la literatura.[4] L'atzar, primer, i després una recerca més sistemàtica, m'han permès de recollir algunes dades històriques sobre els Bertrana; són les dades necessàries, i penso que suficients, per a procedir a la comparació entre la història novel·lada de l'hereu Aspriu i la història real, viscuda, de l'hereu Bertrana. El resultat de l'exercici ha estat satisfactori i ha posat de manifest les *invencions* —ben lícites, naturalment, en una novel·la— que l'escriptor decidí introduir en la seva obra. Veurem que, precisament, es tracta d'invencions que participen dels mites pairalistes. Bertrana, doncs, *inventà* un passat pairalista, segurament per a fer més creïble i més dramàtica la història de la pèrdua de les seves propietats. Que una de les novel·les més antipairalistes escrita sobre el món rural català estigui submergida en la mítica pairalista no deixa de ser interessant; dit

d'una altra manera, que l'hereu *Bertrana*, un hereu relativament fals, com demostrarem, exposés amb tant de dramatisme i amb tanta sinceritat la *psicologia d'hereu*, ofereix als nostres ulls un atractiu especial, i ens permetrà de reflexionar, més que sobre la crisi rural de finals de segle, sobre la dolorosa crisi dels valors pairalistes que devia acompanyar-la.

L'hereu, una novel·la antipairalista[5]

Com que cap diccionari no ha definit el terme, parlar de pairalisme sembla ser una opció personal. I, tanmateix, el mot vol expressar una sensibilitat col·lectiva davant de *les coses del camp*. Tenint en compte la majoria de les coses que han estat qualificades de *pairalistes*, i sabent que els historiadors de la literatura catalana han constituït segurament el grup d'estudiosos que més ha utilitzat aquest adjectiu, és evident que *L'hereu* no és una novel·la pairalista. No crec pas que els lectors que l'hagin llegit, sobretot si l'han contraposat a d'altres novel·les catalanes de temàtica rural, se sorprenguin d'aquesta proposició negativa. Hi ha bons motius per a fer-la. Repassem-ne alguns:

a) *L'hereu* de Bertrana és la història del fracàs d'una herència. I als pairalistes no els agrada gaire parlar de fracassos. Però, i aquest fet és més definitiu, *L'hereu* és, sobretot, la història d'un fracàs personal causat per una educació dins la mentalitat de l'hereu. És una denúncia, doncs, de les contradiccions intrínseques del sistema de valors pairalistes.

b) *L'hereu* no amaga la realitat del camp català. Aquesta és una realitat complexa. Algunes frases de la novel·la il·lustren perfectament fenòmens històrics complexos. Per exemple: «La tirania feudal extingida a tot arreu menys en el registre de la propietat» (p. 176). O aquesta altra frase, de caràcter més intuïtiu, que pretén resumir les «primeres relacions» entre Innocenci Aspriu, el fill de l'amo, i Jepet, el fill del masover: «S'interposava ja entre ells l'heretatge de malfiança que d'ençà que el món és món separa els rics dels pobres» (p. 22). Bertrana no es limita a explicar que els masovers vivien miserablement (per això sol ja no és una novel·la pairalista) i que els «seus peus no havien conegut sabates, com els que el pinzell de Murillo atribueix als serafins, però negres i empastifats dels sucs de la cort» (p. 22), ni a detallar algunes clàusules dels contractes d'arrendament, fidelment històriques, sinó que intenta aprofundir en el món complex de les relacions amos-masovers (sobre el qual tan poc sabem els historiadors). El fill de Cal Pobric, la masoveria petita, «per una mena d'instint de bèstia astuta, imitava el seu pare en tot allò que pogués plaure al senyor Marcel·lí» i «com si obeís una consigna, es mostrava sempre disposat a satisfer els múltiples anhels del fill de l'amo...» (p. 37). I quan, amb la mare hemiplègica, pare i fill s'instal·len a la ciutat, «allí no hi havia ningú que degués atencions ni miraments al senyor amo, com a Sant Martí de les Serres; no hi havia masovers, ni dones de bosquerols precaucionistes que, tot i maleint-li els ossos interiorment, el suportessin» (p. 145). Les pàgines dedicades al treball del bosc, d'altra banda, són,

segurament, les millors pàgines escrites sobre la *pluriactivitat* a Catalunya i complementades amb d'altres textos del mateix escriptor mereixerien ésser objecte d'un altre estudi.[6]

Bertrana resumeix la seva posició envers els homes que vivien en el medi rural en aquest paràgraf:

«Innocenci, en escoltar-los, es commovia. Els estimava com una altra meravella de les que li oferia la natura. Les gents de ciutat, en bescantar-los, cometien una injustícia. Calia plànyer-los, si més no. Portaven una vida tan dura! "Molts de llurs defectes —pensava Innocenci— els hem fomentat nosaltres. Mai no els hem compresos, ni sabuts tractar. Els considerem inferiors i estúpids, sols perquè no han llegit llibres ni après urbanitat; ens mofem de llur parla i de llurs consuetuds i són les que nosaltres vàrem negligir per a bescanviar-les vergonyosament per altres de forasteres; els titllem de gasius i durs de cor i els mantenim a distància com si fossin llebrosos; els punim amb la nostra ironia i el nostre urc i no els perdonem gens les anyades quan els flagells els assoten".» (p. 127)

Un punt de vista paternalista, sens dubte. Però és el punt de vista de l'Innocenci Aspriu que no sap com acomiadar els masovers, perquè comprèn massa bé que incompleixin les clàusules dels contractes; i que, en el moment de passar-hi comptes, «es conforma de perdre els seus diners a canvi de conservar la il·lusió de tenir una ànima addicta.» (p. 189)

c) La novel·la tampoc no exalta la bona harmonia familiar. Els comentaris de Bertrana respecte dels Aspriu són molts durs. A més a més, Bertrana no s'inventa una família nombrosa i, tampoc, com hem vist, mai no considera els mossos i els masovers com a membres de la seva família. La família queda reduïda al tercet format pel pare, la mare i el fill. La presència del pare, «nerviós, dispèptic, sempre enquimerat» manté «esporuguits l'esposa i el fill» (p. 28). El pare troba «la vida en família enlleïdora, insofrible» i resta poc temps a la llar; «ben sovint ni es recordava de tornar a l'hora dels àpats», «per a ell no existien rellotges ni deures familiars en tant que tingués enfront un adversari o un oient com ell desvagat i oblidadís de la família». Quan el pare torna, «era un atzar que tornés de bon humor». D'aquí, els estrets lligams afectius amb la mare i el reconeixement explícit del fill de «l'heroisme que havia tingut en suportar un tal marit». Però, en un altre paràgraf, tot referint-se a la infància d'Innocenci, Bertrana fa un comentari més dur sobre la Senyora Carme, la qual, «darrera dels patiments imaginaris o reals del marit i dels seus cops de geni» (p. 92) tampoc s'havia preocupat del nen: el pare i la mare compartien una «exclusiva dèria»: «tenir-lo subjectat, devora d'ells», però «un cop a casa, ningú no li deia ni fes-te ençà ni fes-te enllà». Innocenci Aspriu ha crescut «com un arbre en la selva». Quina expressió tan poc solidària amb els valors pairalistes!

d) Per últim, *L'hereu* és una novel·la antipairalista perquè és una novel·la psicològica, en tant que reflecteix l'evolució del pensament del protagonista. És la història d'un desengany (és a dir, d'un engany que es viu en la infantesa i que s'acaba

descobrint en la maduresa) i d'uns sentiments contradictoris que evolucionen en el temps. Al final de la novel·la, Bertrana sintetitza la relació d'Innocenci Aspriu amb la seva heretat: Innocenci infant «admira» aquelles terres, Innocenci adolescent les «poetitza» i «somnia», Innocenci adult les «estima».

Per tots aquests trets *L'hereu* és un llibre clarament antipairalista si hom el compara amb els clàssics del pairalisme. Per exemple, i suggerim l'exercici, amb *Memòries d'un cabaler*, de Jaume Raventós.[7] Tanmateix, hi ha alguns trets de la novel·la *L'hereu* que revelen una certa filosofia de la vida molt propera al discurs pairalista. D'una forma gairebé caricaturesca, Bertrana apunta una solució per als problemes d'Innocenci Aspriu: el casament amb la pubilla Masferrer. Així, quan, al final de la novel·la, Innocenci, derrotat, imagina un altre destí: «S'hauria casat amb la pubilla de Masferrer, seria alcalde, pedani i caporal de sometent, i compraria finques en lloc de vendre-les» (p. 222). Però, perquè aquesta altra vida hagués estat possible, hauria calgut que els pares d'Innocenci l'haguessin vestit «amb tricots de borra i calces de vellut» i l'haguessin ensenyat a «caminar descalç o a portar esclops», a «manejar la fanga i el magall», a «menar vaques i a criar porcells» (p. 221, 222). Aquest és, en darrera instància, el doble missatge de la novel·la. Un missatge antipairalista: els hereus educats per a ser hereus fracassen; acompanyat d'un missatge clarament pairalista: els pagesos amb vocació —els bons hereus— acaben comprant les terres. Aquest sembla ésser el cas del «pagès de Vilanna» que compra el mas Aspriu i que Innocenci confessa odiar perquè «passaria amb la mateixa indiferència que els seus xais i les seves vaques, per tots els llocs on ell havia sembrat emocions i, alguna volta, llàgrimes» (p. 216). Però també és el cas de Joanet, el masover petit de cal Pobric, que comunica al seu antic amo, justament el dia que aquest acaba de vendre el mas Aspriu (en les darreres pàgines de la novel·la) que «acabava de comprar el mas del seu germà hereu». Aquesta notícia fa més dolorosa la sensació de fracàs d'Innocenci. Vendre finques, en lloc de comprar-ne! «Allò que havien fet els masovers, eixits de la misèria, bé ho podia haver fet ell, amb més raó, nascut propietari» (p. 222). Com a totes les novel·les pairalistes, com a *La vida i mort de Jordi Fraginals*,[8] el futur de Catalunya era dels *hereus amb vocació*.

Sinopsi de *L'hereu*

El protagonista de la novel·la, Innocenci Aspriu, és fill únic —i, per tant, l'hereu— de Marcel·lí Aspriu, propietari del mas Aspriu, de Sant Martí de les Serres. La novel·la explica la vida d'Innocenci Aspriu des dels seus anys d'infantesa i d'adolescència —quan passa els estius al mas Aspriu— fins al moment en què, mort el pare, es veu obligat a vendre l'heretat. Els paràgrafs que reflecteixen la bellesa de la natura —i que aquí, evidentment, no reproduirem— reforcen, de fet, la intensitat del drama de la pèrdua de l'heretat. La història d'Innocenci Aspriu és, doncs, la història d'un hereu que no sabrà desenvolupar-se com a tal.

Des dels inicis de la novel·la, el pare d'Innocenci, Marcel·lí Aspriu, ens és presentat com el prototipus del petit hisendat gironí:

«Acabada la guerra, s'instal·laren per arreu a Girona. Havien cobrat el lluïment d'uns censos, la qual cosa els permeté de realitzar aquell bell somni dels petits hisendats, consistent a tenir una torre als suburbis, amb safareig, hort i glorieta per a llur esbarjo/ Aquesta casa de planta baixa, com la majoria de les construïdes amb pocs diners i sota la direcció d'un vulgar mestre d'obres, era mal enginyada i poc còmoda.» (p. 27)

Com tants d'altres fills d'hisendats gironins, Innocenci cursa els estudis de batxillerat a Girona; després, hauria d'estudiar una carrera universitària; «però quina carrera? Una qualsevol, li havia dit el seu pare»:

«Ell no volia pas que fos un de tants propietaris rurals, taülls i menyspreables, que s'arrapen al terrós mateix que un musclo a la roca. Tanmateix, una carrera mai no fa nosa. Ultra dignificar el seu hereu, li donaria possibilitats de viure, el dia de demà, més folgadament que ell no havia viscut. I Déu sabés si el deslliuraria de caure en mans dels usurers i de la misèria negra.» (p. 62)

Innocenci acaba aquell estiu sense haver «trobat encara la seva vocació»:

«Per a ell no existien més que tres carreres. Calia ésser metge, advocat o enginyer. Ningú no s'havia preocupat de fer-li entendre que existien altres professions on l'activitat humana podia assolir honra i guanys/ Forçat per les presses d'última hora, determinà d'estudiar per enginyer mecànic. Això de remenar llimes, martells i tornavisos li venia més de gust i ho trobava més net que embrancar-se amb lleis o amb misèries humanes.» (p. 64)

Però al cap de dos anys, «sols havia aprovat tres assignatures de la preparació, i en canvi està enamorat, amb tota l'ànima, de la filla de la dispesera» (p. 70). Ha descobert, també, una nova vocació: «arribar a ésser un pintor cèlebre» (p. 76). Ben aviat sorgeixen tensions familiars. El pare es nega a aprovar el seu festeig amb Eugènia i, per primera vegada en la seva vida («mai no havia tingut energies ni s'havia preocupat d'allò que feia o deixava de fer el seu fill») decideix intervenir. «Creia defensar la hisenda d'usurpadors» (p. 111). Un dia, obliga el fill a acompanyar-lo a visitar un amic seu «propietari d'una gran extensió de castanyers i avellanedes». Després de tres hores de camí, arriben a «una masia blanca» on els espera un «pagès alt, prim, espatllut» i la seva muller. Més tard apareix la filla i Innocenci comprèn que, en realitat, la seva visita és esperada, i que aquella noia «s'havia mudat i enclenxinat per ell» (p. 113).

L'encontre amb Maria Rosa —l'«aventura de la glorieta», com la recordarà més tard— ocupa tres pàgines llargues de la novel·la. Innocenci no és insensible al «cos superb» i a «la virginitat feresta» de la pagesa; «diria's que el dimoni» actuava «a favor de les pretensions tiràniques del pare». En el futur, Innocenci tindrà mala consciència de «trair» la «trista i malaltissa Eugènia» cada vegada que la imatge «excitant» de la pagesa s'interposi entre els seus pensaments. Però es sobreposa a la temptació sentint la veu d'Eugènia que li diu: «Vulgues ésser un home independent! Treballa; no visquis refiat!» (p. 117) És a dir: no et limitis a ser hereu!

El «determini d'emancipar-se de la tutela paternal» va lligat al desenvolupament de les seves habilitats com a pintor. Innocenci inicia alhora la seva lluita amb els pinzells per a aconseguir «projectar enfora, sobre una tela, les emocions que li entraven pels ulls» (p. 118) i les seves pràctiques com a *hisendat*. Ja fa anys que ha descobert que el rusquer no és una festa, com havia pensat en els seus anys d'infantesa, però ara el jove Innocenci, esdevingut artista, no pot deixar d'entusiasmar-se davant de l'espectacle de la natura:

> «Les seves exclamacions d'engrescament deixaven atònits els senzills peladors. Les retenien a la memòria per repetir-les com una absurditat hilarant, a la família i als veïns. Tothom comprenia que un propietari desidiós o curt de gambals s'abstingués de desemboscar, però respectar els brucs, les gatoses, els ginestells i les estepes perquè l'un floria morat, l'altre groc i el de més enllà blanc i, a sobre, repetir, encara, que el conjunt formava un jardí incomparable!... De resultes d'això, amb aqueixa ironia sonsa dels pagesos, començà d'anomenar la sureda de ca l'Aspriu: "El jardí del senyor Marcelino". L'acudit va tenir una acollida triomfal. Sempre més, quan els bosquerols maldaven enmig de brolles imposants, mai no deixava d'haver-hi un faceciós que entre el xernegar de la colla, no fes retret d'"El jardí del senyor Marcelino". Una propietat mal portada, arribà a ésser consuetud de no anomenar-la pas altrament.» (p. 103)

Pel Nadal següent Innocenci es casa amb Eugènia. Un episodi dramàtic ha facilitat les coses als joves enamorats. La mare d'Innocenci s'ha ferit, i el senyor Marcel·lí es convenç que difícilment podrà trobar-se una altra dona capaç d'aguantar el seu mal geni i les llagues de l'esposa. Eugènia es converteix així en l'única candidata —i, fins i tot, en una bona candidata— per al matrimoni del fill.

Prudenci Bertrana es permet d'acabar la primera part de la novel·la amb aquest final parcialment feliç. Però abans del seu punt final hi afegeix un «Però...» que anuncia problemes. El primer paràgraf de la segona part (considerablement més curta que la primera) pretén resumir les raons que portaran a Innocenci Aspriu a vendre l'heretat.

> «Confiar en la justícia, tenir fe en la paraula dels marxants i plànyer els pobres són tres coses de fer tornar pobre un propietari ric. Quan Innocenci va comprendre aquesta veritat, el seu mal ja no tenia remei. El senyor Marcel·lí havia pledejat amb un entusiasme gran. Pledejava tant si tenia raó com si no en tenia, i el senyor jutge del districte, quan el passava més fluix, li feia pagar les costes... La hisenda de l'Aspriu era afecta de tants censals, debitoris, llegítimes i causes pies, que difícilment se n'hauria trobat una altra més a propòsit per a armar raons i engreixar curials.» (p. 153)

En primer lloc, doncs, els plets instats pel pare. De fet, com veurem quan compararem la ficció amb la realitat, Bertrana infravalora un procés en què la iniciativa no l'hauria portada precisament el pare, sinó el Bisbat, però, en canvi, explica amb detall el procés instat per Marcel·lí Aspriu contra el masover Cassanella. És interes-

sant de veure com canvien en poc temps, i de forma radical, les relacions entre amo i masover. Cassanella és el fill de Manon, masover de cal Pobric i home de confiança dels Aspriu. De nen, «per una mena d'instint de bèstia astuta», ha imitat el pare en tot allò que pogués plaure a l'amo. D'adult ha substituït el pare i, «ultra això i que era l'únic que sabia de lletra entre els veïns del poble, començava de fer-se un candidat indispensable al càrrec de pedani i de caporal de sometents» (p. 101). Més endavant, «havia aconseguit d'associar-se amb el seu amo per tal de traquifejar amb el bestiar» (p. 154) i viu a la masoveria gran, al mas Aspriu. Després de la mort de la Senyora Carme, la mare d'Innocenci, Cassanella, es converteix en el company inseparable de Marcel·lí Aspriu en les múltiples correries per la contrada i especialment pels «hostals servits per mosses garrides o famosos per les llibertats ... de l'hostalera». En una d'aquestes aventures l'amo cau greument malalt i el comportament sospitós del masover en aquestes circumstàncies desperta en Marcel·lí Aspriu un profund sentiment de venjança que el porta a demandar-lo judicialment.

La sentència, desfavorable a Marcel·lí Aspriu, arriba quan ell ja ha mort. Innocenci, casat i emmainadat, esdevingut propietari, és a dir, amo de les seves accions, és, de fet, un hereu amb dificultats. «Liquidat l'assumpte desgraciadíssim de Cassanella, tapades les boques de la feram judicial que amenaçaven d'engolir-lo, Innocenci es posà a rumiar quina en podria fer per a desempallegar-se d'un cop de tants i tants paràsits que li xuclaven les rendes» (p. 176). Seguint el consell d'amics experts i del masover Joanet, decideix «carbonar» («únic recurs que resta al propietari de boscos que vol deslliurar-se dels creditors»). «Faria una aclarida de suros assenyada, però suficient per a cancel·lar hipoteques i fer net de deutes de tota mena». Innocenci segueix el consell «amb la mateixa o semblant dolor del qui es decideix a posar un individu de la família a mans d'un cirurgià». Amb el masover ressegueix el bosc pam a pam i s'hi pensa molt abans de «confirmar la condemna d'un arbre»: «tots li semblaven massa bons per a ésser aterrats» (p. 176-77). Finalment, deixa la tasca en mans del masover.

Aquesta imatge d'un Innocenci que malda per a ser *bon propietari* però que no ho aconsegueix impregna els últims capítols de la novel·la:

> «Intentava convèncer-se ell mateix que era un propietari actiu, curós dels seus interessos, incapaç de deixar-se estafar una sola càrrega de mercaderia. Precisament perquè gairebé estava segur de no treure'n l'aigua clara, mirava de fer els possibles per apaivagar la seva consciència si, en l'esdevenidor, l'acusava de massa confiat. Amb un carnet i un llapis a la mà, l'hauríeu vist anar de pila en pila, tot apuntant les cargues de carbó que cada carboner havia ensarrionat. La feina era insignificant. Consistia a fer una pregunta, a rebre una resposta i apuntar una quantitat que a voltes era d'una sola xifra. Després d'això es lliurava al goig mai embafador i sempre nou de saturar-se de rusticitat.» (p. 187-188)

Quan ha d'anar a tractar comercialment —és a dir, «amb suspicàcia, amb malfiança, amb severitat de fiscal»— amb «el seu company i masover Joanet» sent «una mena de defallença, talment el malalt que ha de prendre una medecina molt amarga» (p. 189). Innocenci no vol tenir un desengany: «es conformava de perdre els seus

diners a canvi de conservar la il·lusió de tenir una ànima addicta». És per això que els comptes que passen Innocenci i Joanet «haurien fet partir de riure el més amargat i poc escrupolós dels comptables».

Bertrana també dedica unes pàgines a la «crisi surera» que «planà com un assot cruel damunt les comarques de la Selva i de l'Empordà» (p. 201). L'atribueix a la indiferència del govern espanyol i a l'arribada dels fabricants tapers alemanys. En aquest context, i davant de la necessitat de fer front a nous crèdits, «calgué marcar nous arbres de la sureda» (p. 202). En aquesta segona operació, i a causa de la «imprudència temerària d'un escorpitaire de Sant Esteve de Llémena», es cala foc al bosc. El succés —l'espectacle— és descrit amb detall per Bertrana, i en acabar:

> «Innocenci mai no havia cregut veure una semblant cosa. Esguardava el tumult d'aquells homes bruts, suats, cuits del sol, del vent i del foc, que tenien la pell color d'escarlata, els cabells xops damunt les celles, els cuixots de les calces socarrimats i les gorres i barretines blanques de cendra, i no se sabia avenir que llur heroisme engrescador fos esmerçat en profit d'ell. I gairebé s'oblidava que, per fruir d'aquella tarda èpica, li havia calgut jugar-se la hisenda.» (p. 210)

Després del sinistre, «que no feu gastar ni una gota de tinta curialesca», i que posa en evidència un cop més la seva manca de previsió —«si hagués fet el tracte del carboneig amb tots els ets i uts, com acostumen fer-ho els homes previsors, potser no hauria estat ell el perjudicat»—, «Innocenci assolí el convenciment categòric que no servia per a hisendat» (p. 212). A més a més, no sap enfrontar-se al masover del mas Aspriu, el qual no compleix les clàusules del contracte. En un primer moment, «Innocenci trobava tan raonable que aquest home no pagués, i tan justificats els seus planys, que el deixava tranquil, a fi de veure si es refeia» (p. 212). Finalment, un dia, «fent arreplega de crueltat i energia» es disposa a acomiadar el masover. Però Innocenci és incapaç de plantejar la qüestió que l'ha portat a visitar-los. «Des d'aquell punt i hora, tots els pagesos que feien el pensament d'arrendar les terres i el mas de l'Aspriu, es disposaven a no pagar un cèntim» (p. 214).

En aquestes circumstàncies s'imposa la solució de «vendre la propietat». «Era millor que perdre-la repartida entre els creditors i la gent de cúria» (p. 215). Les primeres ofertes de compradors són míseres. Innocenci es va convencent que el seu valor no pot ser gaire alt a causa de «la sureda degenerada i espremuda», «les terres mal cultivades i perdudes», «els masos vells i ruïnosos». Finalment, però, i gràcies a la intervenció del masover petit, troba un comprador acceptable en la persona d'un pagès de Vilanna.

Quan, amb els diners de la venda a la butxaca, es dirigeix al mas Pobric, s'assabenta que Joanet, el masover, ha comprat el mas del seu germà hereu. Aquell hereu «era un baliga-balaga que darrera les dones i el vi s'havia aireferit, i ara feia d'hostaler a Vidreres» (p. 221). No havia pogut pagar la llegítima del germà i el cabaler, amb uns quants cent duros, ha aconseguit el patrimoni «que no era pas gaire gros».

El matí de l'endemà, Innocenci, que ha passat la nit a cal Pobric, té un despertar trist:

> «Es llevà amb recança. La seva roba de ciutadà benestant damunt dels sacs de gra, les seves sabates enllustrades sota el llit de posts en companyia d'una mesura, d'un garbell i d'unes arpelles desmanegades, i el seu barret tou penjat d'un clau, enfront de les restes d'un pernil i dels quarters de cansalada i altres ranciors i greixines suspeses del trespol, el feren somriure. Maleïda l'hora en què aquesta indumentària li havia caigut a sobre. ¿Per què no el vestiren amb tricots de borra i calces de vellut i no li ensenyaren a caminar descalç o a portar esclops, a manegar la fanga i el magall, a menar vaques i a criar porcells? S'hauria casat amb la pubilla de Masferrer, seria alcalde, pedani i caporal de sometent, i compraria finques en lloc de vendre-les. Allò que havien fet els seus masovers, eixits de la misèria, bé ho podia haver fet ell, amb més raó, nascut propietari.» (p. 221-222)

Són les darreres reflexions d'un Innocenci adult, esdevingut ex-hereu. Les referències a la indumentària són una bona manera —també des del punt de vista literari— d'acabar una novel·la que ha començat explicant el turment del nen Innocenci quan l'«encabien en un vestit nou» i l'«endogalaven amb coll planxat i emmidonat» (p. 10). Un nen Innocenci que temia aconseguir el títol de batxiller perquè «la idea d'esdevenir un senyor formal, un personatge, l'esfereïa»:

> «Es veia engavanyat per uns elàstics i per una camisa encartonada, amb tot el clatell granellut, nafrat, sagnós, com tots els homes importants d'aquell final de segle dinovè. Cal dir que Innocenci, com la majoria d'adolescents, fills de modestos hisendats provincians, era víctima del mal gust paternal...» (p. 10)

Els pensaments d'Innocenci han conduït la novel·la. Innocenci, de nen, havia temut el futur. Innocenci, d'adult, desitja un altre passat. Però, malgrat l'estructura arrodonida de la novel·la —que li dóna autonomia—, una sinopsi de *L'hereu* no pot ignorar que, de fet, l'obra constitueix la primera part de la trilogia *Entre la terra i els núvols*. Un cop venuda l'heretat, «l'hereu» s'havia de convertir en *El vagabund*. En aquesta segona novel·la, Innocenci Aspriu descobreix la seva vocació d'escriptor. Finalment, a la tercera novel·la, la més amarga, i potser per això la menys rodona, Innocenci Aspriu farà públics alhora la magnitud de les dificultats viscudes i la seva incapacitat d'enyorar un passat diferent. Innocenci Aspriu, l'ex-hereu, finalment redimit, ja no «maleïrà cap hora». Haurà esdevingut, definitivament, *L'impenitent*.[9]

El sentiment indefinible d'hereu

Fins ara hem intentat de resseguir l'*experiència d'hereu* d'Innocenci Aspriu. Però la novel·la ofereix també la possibilitat de resseguir la *consciència d'hereu*. Com cap altre autor, Bertrana transmet *sentiments, psicologies, sensacions d'hereu*. Es tracta, sens dubte, dels paràgrafs més personals. Tan personals, tan íntims, que és gairebé impossible de no veure-hi la *consciència*, el *sentiment* i la *psicologia* de l'hereu Bertrana. Caldrà que tornem als inicis de la novel·la, i al despertar de la *consciència d'hereu de nissaga* en el nen Innocenci:

«La primera cosa del mas que atragué la infantívola atenció d'Innocenci fou una caricatura esgrafiada amb la punta d'un ganivet en el rebatut de guix del brancal de la porta. Era un pagès cofat amb barretina; duia un gros sarró penjat a l'esquena i l'escopeta a punt d'engegar. El precedia un gos perdiguer i un ocell estrafolari. A sota, es llegia el cognom d'Aspriu escrit amb unes lletres de cartipàs irregulars i tortes. Devia ésser algun avantpassat, un brau pagès dels que sojornaven allí i defensaven la hisenda amb la seva cura i el seu treball.» (p. 16).

«La tradició de la família Aspriu, representada per aquella caricatura del brancal de la porta, anava a trobar en aquest hereu de pocs anys un digne i ardit continuador després d'haver passat gairebé inadvertida pel pare d'ell, el senyor Marcel·lí.» (p. 19)

Aquell sentiment no està exempt de contradiccions. «A mesura que s'apropava a l'adolescència, ni les magranes ni les victòries sobre les inofensives herbes grasses decapitades bàrbarament d'un cop d'espasa, no satisfeien del tot l'ànsia de realitats que començava a sentir l'hereu Aspriu» (p. 19). I el mateix estiu que Innocenci Aspriu agafa per primer cop l'escopeta per anar de caça, després d'un juny dur que li ha valgut el grau de batxiller, i després d'haver disparat el primer tret (que no fa cap mal) contra «un modestíssim i innocent ocell de bardissa», descobreix i «començava de comprendre la significació i l'abast del mot "propietari"» (p. 52). En els paràgrafs que segueixen Bertrana intenta definir el «sentiment indefinible», que no és egoisme ni tampoc és orgull, de *sentir-se hereu*:

«El jove tingué una sorpresa gran en arribar a conèixer tota l'extensió dels seus dominis. El seu pare se l'emmenava pel bosc i li parlava de partions, i allargava el braç i apuntava el dit i signava un suro, un turó, una pedra cantelluda dreta a la vorada d'un camí, i repetia una frase que semblava inflar-lo de satisfacció: "És nostre, i nostre, i encara nostre". Tanmateix, Innocenci ja no dubtava que havia estat de sort en néixer hereu d'un tros de planeta, d'un tros d'aquella bola llisa, brillant, pintada de vius colors, que en l'aula de geografia havien palpat i remogut ell i tots els seus companys, cercant-hi terres, mars, rius, muntanyes i pobles, tot menys aquexa extensió de sureda que el dit del seu pare anava retallant per ofrenar-la-hi el jorn en què morís. El jovenet es pensava que el món era de Déu, que l'havia tret del no-res, i que els homes solament hi pasturaven a precari. No s'havia adonat, encara, de les desigualtats socials. Sabia que tots havíem vingut a la terra nus de pèl a pèl i que seria endebades que pretenguéssim emportar-nos res a l'hora de partir. Àdhuc els ossos ens hi farien deixar. La possibilitat d'acaparar terres i guanys per tal de cedir-los a un altre, un cop soterrats, era una cosa inimaginable per a ell, per a ell, noi generós i optimista que creia innocentment que sols naixien aquells que, ací baix, ja comptaven, a la bestreta, amb un lloc i una ració vitalicis.

»Per tant, com mai no havia cregut que hagués de treballar per a guanyar-se la vida, ni tampoc l'havia afalagat la idea d'ésser ric i exercir domini, la joia que sentia, en conèixer la seva privilegiada situació d'hereu, era neta d'egoisme i

d'orgull. Provenia d'un sentiment indefinible. ¿Qui sap si de la certesa d'estimar millor totes les coses i tots els éssers que estaven compresos en el seu patrimoni? I, certament, Innocenci començà a esguardar amb molta més atenció i complaença els arbres, els matolls, les roques, les feixes dels conreus, els marges florits, els fruiters, els viots d'aigua i les diferents menes d'animals que hi pul·lulaven...

»En el mateix instant que els peus d'Innocenci trepitjaven part d'ençà dels termes, dintre les partions que encerclaven Mas Aspriu, un involuntari *és meu*, pronunciat d'esma, amb una mena de goig suau, íntim i profund, era aplicat a cada objecte i a cada vida que els seus ulls destriaven. Àdhuc els granets de quars, les formigues i les taques de líquens dels esqueis i de les soques creixien en proporcions i en valor, i es considerava venturós de posseir-les.

(...)

»Tot amb tot, a la manera d'un rei demòcrata i ple de seny que no deixa de visitar ni un sol racó ni raconet del seu reialme per tal de conèixer l'extensió que té i les necessitats dels súbdits, Innocenci, sobrepassant-se a les aprensions, féu descobertes importants...» (p. 53-53).

No és estrany, doncs, que quan, als setze anys, se li demana per la seva vocació, Innocenci Aspriu no senti sinó la vocació d'hereu:

«Vocació! Què volien dir? Què exigien d'ell? Vocació! ¿Quin significat tenia aquella paraula? ¿Era que els joves de setze anys no podien ni prosperar ni ésser tinguts per persones com cal si no sentien una vocació? Ell solament desitjava ésser llibert, córrer per la muntanya darrera la feram, vestir el cos amb la mateixa senzillesa amb què un sant vesteix la seva ànima, veure sempre el cel, la verdor del bosc, la llum daurada del sol i amarar-se de la fortitud i serenor de la naturalesa. / Seria feliç tot agraint el sacrifici dels suros que li donaven llur pell i al costat d'una esposa que, ultra estimar-lo, fos capaç de participar del seu viure natural i de les seves devocions.» (p. 63)

Més endavant, coincideixen l'enamorament de la filla de la dispesera de Barcelona i el descobriment de la «vocació nova i vertadera» de pintor «que havia de redimir-lo de la seva tara d'hisendat pagès» (p. 76). L'enfrontament amb el pare, a causa dels seus amors, provoca la seva primera *crisi d'hereu*:

«Innocenci pensà a adoptar solucions desesperades, extremes. Fugir de casa, anar-se'n món enllà. Si el pare tirànic no enyorava el fill, enyoraria el prestigi i l'honra del cognom que duia. Es faria llenyater, contrabandista, lladre de camí ral. Se'n duria Eugènia per les muntanyes. Realitzaria els seus somnis eròtics. Tan belles, acollidores i suggestives eren les obagues, els rierols, els sotafigueres i les bardisses de qualsevol indret com les del poble de Sant Martí de les Serres. Però ¿no seria menys idiota que tot això, d'afanyar-se a pintar, a fer-se home, com li ho aconsellava Eugènia? Anà a treure de la maleta la seva capsa de colors, repassà els tubs, els pinzells, la paleta, amb infinita cura, mateix un soldat repassa el seu fusell, amb el qual ha de jugar-se la vida, la nit abans d'entrar en foc.» (p. 99)

Però quan el pare determina que el fill comenci «a fer pràctiques d'hisendat» reapareix, enfortit, el sentiment d'hereu:

«Un sentiment nou brollava en el cor del jove Aspriu, i creixia a mesura que la seva intimitat amb els pagesos s'afermava. Era un anhel de sembrar el bé a l'entorn d'ell, un propòsit de fer-se estimar de tothom, majorment el dia en què pogués disposar com a amo absolut de la hisenda. Puerilment es considerava un príncep i sentia el desig i la impaciència de governar. Aspirava a fer que els seus súbdits —les famílies dels dos masovers— el beneïssin i que els altres sobirans —els sis o set propietaris que es repartien el terme de Sant Martí de les Serres— el respectessin com un model de reis populars, pietós i justicier.» (p. 128)

De fet, Innocenci es troba immers en un mar de confusions. És el mateix estiu que ha decidit no limitar-se a ser hereu (l'estiu que ha visitat la Maria Rosa de can Masferrer). Innocenci viu moments intensos de lluita espiritual, en els quals sent quelcom que li «abassagava les seves energies d'home» i comprèn que:

«Ja no li bastava el viure egoístic d'hereu de suredes i masos. Preferia navegar en la incertesa d'una mar boirosa sense límits, en un vaixell abanderat d'ideal, fent prova vers una resplendor llunyana, animat per la resignació d'Eugènia, que se li apareixia a la punta del pal com un foc de Sant Elm.» (p. 119)

Però en d'altres moments, el sentiment d'hereu preval i venç:

«L'hereu Aspriu es considerava un vil. Però, què fer? repetia. Sempre el mateix; sempre, al final de tots els seus exàmens de consciència, enfront del desvetllament momentani de les seves energies, venia la mateixa pregunta: ¿què podria fer? Tota la seva vida no havia escoltat altra cosa que hereu per ací, hereu per allà, tu rai que ets hereu! I aquest precisament era l'obstacle, un obstacle que no ho semblava, transparent, invisible, mateix que el vidre d'un finestró contra el qual s'estaborneix l'ocell que ha estat empresonat em una cambra.» (p. 138)

En plena crisi sentimental, Innocenci dubta dels seus propis somnis i vacil·la davant del significat de les seves pròpies metàfores. «Aquell navegar ideal per un mar de boira, amb Eugènia a la punta del pal com un foc de Sant Elm», que l'havia de salvar del «viure egoístic d'hereu de suredes i masos», de vegades li sembla un «abominable egoisme de somniador»:

«Amb quina cara, amb quines paraules podia dir a Eugènia: "Estimada meva: sofreix uns quatre anys més, espera que la meva nau arribi a port (aqueix port dels artistes, que no està assenyalat als mapes), o que el meu pare es mori." L'exasperava adonar-se que la dramàtica situació no existiria si, en lloc d'Eugènia, ell estimés la Rosa de Masferrer.» (p. 138)

La malaltia de la mare posarà fi al conflicte. Innocenci i Eugènia es casen amb el consentiment del pare. Després, quan mor la mare, i el pare «se n'havia anat a

córrer-la», Innocenci «se sentí menys hereu de tot allò.» (p. 173) Però, quan, en una de les seves aventures per hostals, el pare caigué malalt, Innocenci torna a experimentar un sentiment contradictori:

«El fet era que mai encara no havia viscut pel seu compte, que quan es disposava a fer-ho i el destí semblava consentir-ho, venia una onada de malastrugança i el sumia altra volta en el mar de les tribulacions. Ésser hereu no era pas allò que s'havia imaginat: la vida lliure, la pau de l'ànima, estimar els humils i prescindir dels poderosos, dormir de nits en el si de la muntanya i fruir de dies l'encís de tot allò que creix i respira i rep la llum del sol i la benedicció de les pluges. Començava a sospitar que fer d'hereu era també una esclavitud i un batre's a sang i a foc.» (p. 159)

Després de la mort del pare, i de la sentència desfavorable del judici contra Cassanella, quan Innocenci sembla haver aconseguit, gràcies al carboneig, de cancellar hipoteques, i quan Cassanella ja ha marxat del mas Aspriu «per les bones», Innocenci es disposa a ensenyar a l'esposa i a les filles Sant Martí de les Serres:

«I assentava un peu damunt dels termes —dels termes que es trobaven en llocs enlairats—, i estenia el braç dret amb un gest una mica teatral, de sobirania, i passejava l'índex de la mà per l'horitzó i exclamava, com anys enrera havia fet el seu pare:
—Tot això és nostre!» (p. 190)

Després vénen els problemes que culminen amb la venda. Amb la pèrdua de l'heretat, evidentment, el «sentiment d'hereu» d'Innocenci rep la convulsió més important: se sent gelós —«sí, gelós com un nin a qui un company arrabassa una joguina molt volguda i altament suggestiva»:

«Tothom s'adonà del seu neguit. No podia dominar-se; odiava el pagès. Aquest home, grassonet, pràctic, reposat, segurament bon menjaire i bevedor, passaria amb la mateixa indiferència que els seus xais i les seves vaques, per tots els llocs on ell havia sembrat emocions i, alguna volta, llàgrimes. / Tot allò que Innocenci havia admirat d'infant, poetitzat d'adolescent i estimat ja home; tot allò que coneixia les seves tendreses i melangies d'enamorat, els seus èxtasis de poeta i les seves benaurances de pare; tot allò que ell mirava com a relíquies de la seva vida, probablement seria menyspreat o sacrificat sense contemplacions a qualsevulla conveniència prosaica. Li semblava que aquells suros que havien sentit passar la seva mà per la rusca llur; i aquells arbustos, grèvols, ginebrons, i arboços monumentals... tan admirats i respectats; i aquelles estepes, ginesteres, heures, ridortes i tot el bé de Déu que floria i engarlandava i servia de decorat als seus entendriments primaverals; i aquella gespa dels marges, llit d'insomnis eròtics, i aquelles pedres de la riera, testimonis de les seves al·lucinacions sensuals; i aquella arena dels camins que coneixen el seu delit, l'empremta elàstica del seu trescar de caçador i l'extensió de les seves gambades triomfals, li semblava, dèiem, que

tot això sofriria, gemegaria, ploraria en silenci la dissort d'haver estat venut. I ell no ho oblidaria pas; ell hi pensaria amb l'adoloriment tenaç del qui ha vist lliurar la seva estimada a un ésser vulgar i se la imagina marcint-se, incompresa i escarnida pel marit egoista i bestial.» (p. 216-217)

«Ell no ho oblidaria pas.» El *sentiment d'hereu* no s'acaba amb la venda de l'heretat. Es transforma. Es rebel·la. A les darreres pàgines de la novel·la, quan, amb els diners de la venda a la butxaca, un Innocenci imprudent emprèn, amb la «lentitud i l'atuïment d'un proscrit», el camí del mas Aspriu, aflora el sentiment del *mal hereu*:

«Quan traspassà les fites de la seva propietat, va creure sentir sota les plantes dels peus una mena de batzegada elèctrica. Diria's que aquella terra, que ja no era seva, refusava la petja del mal Aspriu, de l'últim senyor d'aquest nom, de l'home ingrat i feble que no havia sabut conservar-la com l'honra dels avantpassats exigia. La idea que anava trepitjant el bosc d'un altre, i que podia ésser-ne foragitat com qualsevol intrús, li feia cloure els punys. Però avançà decidit, puix que el sol declinava de pressa i ell volia acomiadar-se de tota la sureda, si més no, dels llocs i coses que li havien estat més íntims i amables...» (p. 217)

I, des del turó més alt, aquest *hereu derrotat* observa per última vegada els camps de batalla de la seva antiga vida d'*hereu gloriós*:

«Pensà en les vegades que d'aquell mateix lloc estant havia estès el braç i, signat, amb orgull, les llunyanes fronteres dels seus dominis. Deixava que el seu esguard divagués d'ací d'allà a la recerca d'indrets evocadors de gestes i facècies cinegètiques. El mateix que un general vençut, camí de l'exili, que contempla per darrera vegada els camps de batalla on féu sentir la seva pujança avui anihilada, un llòbrec aclaparament el mantenia clavat, immòbil, el cap cot i la faç marcida.» (p. 218)

Comparació amb la realitat: 1) El mas Espriu de Sant Martí de l'Esparra

El mas Aspriu de Sant Martí de les Serres era, a la realitat, el mas Espriu de Sant Martí de l'Esparra. Alguns documents ens permetran de seguir la història real d'aquest mas. Abans, però, podem recordar la descripció que en fa Bertrana:

«La masia on sojornava Innocenci era dominada per terres de conreu i altres masies properes... /... A mà esquerra, damunt d'un aulet esponerós, Mas Torreies li mostrava la seva negrosa i rústega però simpàtica faç entremig d'un suro gegantí i uns pallers. Amb la gran porta adovellada oberta de bat a bat... Més ençà Mas Metge, rodejat de magraners i amb el seu brocal de pou emblanquinat i la seva teulada roja... I darrera mateix de la casa d'Innocenci hi havia Mas Sunyer, una d'aqueixes masoveries d'aspecte opulent, grandioses i emblanquinades, amb una entrada espaiosa, amb un rellotge de sol pintat de nou... La casa d'Innocenci s'encongia humil, revellida i bruna sota Mas Sunyer.» (ps. 12,13)

El 1833 Marcelino Bertrana, l'avi de Prudenci, capità destinat a Vic, havia comprat tres finques de Sant Martí de l'Esparra, una de les quals (la més petita, que era la que contenia la casa) havia format part del mas Espriu. El caràcter de les tres finques es troba explicitat en l'escriptura de compra-venda:

> 1) «Tota enterament aquella casa vella y bastant derruhida ab sa hera, pati, pou y hort dividit ja per termes anomenada lo mas Espriu, de dita Parroquia de Sant Marti de la Esparra de tinguda compres lo sitial de dita Casa cosa d'una vessana de terra poch mes ó menos...» 2) «Tota aquella pessa de terra dita lo camp de las oliveras antes cultiva y en el dia herma ab algunas oliveras de tinguda cosa de tres vessanas...» 3) «Tota aquella gran extensio de terra que es part y de la gleva del nostre Mas Colomer tambe situat en la referida Parroquia de Sant Marti de la Esparra, compresa una casa petita dita lo Mas Patllari que esta situada á la afrontació de tramontana de la mateixa pessa, part cultiva y de tiras, part padrosa y de regadiu, part plantada de alsinas y la major part de suros, la qual extensio de terra se troba á la part de ponent de la Casa de dit nostre Mas Colomer y se exten de solixent á ponent desde la afrontació del Mas Metge á la del Mas Masferrer, y de ponent á tramontana desde la riera anomenada Ricastell vulgarment de La Esparra fins als honors de Francesch Cuni de Riudarenes ab tots sos rechs, motas, aiguas y demes drets y pertinencias de ella, de cabuda aquell numero y cuantitat de vessanas que se contenen dins la designa y abrassan las seguents ó altres mes certas afrontacions; per solixent part ab honors de Mas Metge ... y part ab honors restants de nosaltres los venedors, à mitg dia ab restant terreno de nosaltres... part mediant carretera que queda comuna entre nosaltres y lo Comprador per anar á las terras respectivas de cada un y part ab la riera dita Ricastell ó de la Esparra, à ponent part en honor dels hereus del Mas Masferrer de la mateixa Parroquia de la Esparra, y part ab honors de Tomas Clos treballador ó de sos hereus tambe de L'Esparra, y a tramontana part ab dit Mas Masferrer, part ab Franch Cuni Pages de Riudarenes, y part ab Pere Espriu (a) Pla menestral del indicat lloc de La Esparra...»[10]

La casa era la del mas Espriu, però les terres havien format part del mas Colomer. Aquest fet explica que la casa del mas Aspriu, tal com la descriu Bertrana, «s'encongís, humil, sota Mas Sunyer». El mas Sunyer era, a la realitat, el mas Colomer. La casa del mas Espriu era una casa de menestral que no pertanyia als Espriu des de 1765, quan Pius i Joan Espriu havien venut a carta de gràcia la major part de les terres a Josep Colomer, propietari del mas Colomer; el 1785 un negociant de Malgrat aficionat a comprar masos de l'interior, Francisco Grions i Feliu, havia comprat el que restava del mas i el dret de quitar les terres posseïdes pels Colomer. El 1793, Grions vengué tots els seus drets sobre el mas a Joan i Josep Colomer. El preu d'aquesta última venda era de 3.800 lliures, si bé els Colomer només en pagaren 1.800 i es comprometeren a lluir, en cas de ser reclamat, un censal de preu 2.000 lliures que creien que era «suposat, o ficció, y no cert y vertader...» No hi ha dubte que el mas Espriu augmentà el patrimoni dels Colomer, que era ja considerable, ja que disposaven dels masos Colomer (Sunyer en la novel·la) i Metge. A començament del segle XIX, els Colomer començaren a tenir dificultats; el 1808 vengueren a carta

de gràcia el mas Metge, i a partir de 1816, com a mínim, començà una sèrie de vendes a carta de gràcia del suro de les terres del mas Colomer. Són aquestes terres hipotecades les que constitueixen la major part de les terres venudes a Marcelino Bertrana el 1833.[11] Comparant les cases del mas Aspriu amb el mas Sunyer (és a dir, les dels masos Espriu i Colomer), doncs, Bertrana estava comparant, de fet, les cases de menestrals (de la pagesia petita) amb les grans cases pairals:

«Innocenci es feia càrrec del menyspreu que la gran pagesia devia sentir per aquesta altra que començava a no poder dissimular les seves xacres i la seva decrepitud. I li semblava que els masovers, així com els amos, quan hi eren, estaven contaminats del mateix orgull, i es guardava pla bé d'atansar-se massa a l'edifici, ni a les gents, ni al bestiar, ni a les terres del veí.» (p. 13)

El 1865, Josep Bertrana, pare de Prudenci, inscriví les tres finques heretades del pare en el registre de la propietat com «una heredad denominada Manso Espriu que constituye una sola labor aunque se compone de tres suertes».[12] Sabem per aquesta inscripció que la primera peça constava de 2 vessanes, la segona de 3 vessanes, i la tercera de 532 vessanes. Aquesta última peça només contenia 60 vessanes de conreu, cinquanta de les quals eren de 3a classe. També comprenia la casa del mas Patllari i els seus annexos, que ocupaven 2 vessanes. Aquest mas Patllari és el cal Pobric de la novel·la. En paraules de Bertrana, «una casa com un puny» (p. 9). Val la pena de reproduir alguns paràgrafs que hi fan referència:

«S'arraulia amb honors de cabana sota una margenada de suros revellits, als flancs d'un dels turons més eixorcs i enlairats de la contrada. Les seves parets mal rebatudes deixaven albirar la pedra negra, volcànica, de què eren fetes. La porta de roure, menjada pels anys i per les pluges, mostrava les fibres i els nusos de la fusta en relleu i li mancava un bon tros per a arribar al llindar, tant que, un cop tancada, els gossos hi passaven per sota... A dalt, sota mateix del ràfec de la teulada, s'obria una mala finestra, la qual finestra indicava l'existència d'un estatge on els estadants devien tocar les bigues amb el cap... / L'aspecte interior no resultava pas gaire millor que el forà. A baix sols hi havia, a part de les corts, l'entrada, la cuina i el celler. Una mala escala de fusta, amb dues llates guerxes per barana, conduïa al sotateulat, però amb uns grinyols i amb uns trontolls ben poc tranquil·litzadors per als qui hi muntaven. A baix tot era embrunit de fum que s'escapava de la petita cuina revestida de sutge; a dalt tot era angoixós. Les cambres feien ensems la servitud de rebost i de graner: hi havia una barreja pintoresca de llits i sacs, de caixes i andròmines de tota llei, de forcs de cebes i de penjarelles de porc salat.» (p.35)

«Però allò que veritablement l'impressionà fou d'assabentar-se que cal Pobric era del seu pare. Es tractava, segons li explicaren, d'un lot separat de la resta de la hisenda, que a penes produïa res, llevat d'alguna reclamació de censos sempre enutjosa i que en cas d'ésser portada al jutjat tant se valia no comparèixer i deixar que ho embarguessin.» (p. 54)

A l'Esparra existia la riera Ricastell i els masos Masferrer, Metge i Torreies, però no tenim dades suficients per a saber si quan Bertrana parla de masos amb aquests noms es refereix als reals. Sí que hem pogut identificar el mas Cuní de la novel·la amb el mas Pla de la realitat. Joanet, el segon masover de cal Pobric que apareix en la novel·la, era el fill segon de la masoveria del mas Cuní, «situada a un tirat de bala de cal Pobric» (p. 122). En acabar la novel·la ens assabentem que Joanet ha comprat el mas del seu germà hereu. Encara que a la realitat hi havia un mas Cuní, propietat de Cuní, pagès de Riudarenes, que llindava amb el mas Espriu, és gairebé segur que les dades de la novel·la fan referència al mas Pla (que també llindava amb el mas Espriu). Aquest mas havia estat venut el 1850 per Salvador Espriu (una altra vegada el cognom Espriu!),[13] treballador de Santa Coloma de Farners, a Josep Formiga, menestral. Ocupava nou vessanes. A l'escriptura de compra-venda, Espriu es reservà el dret de cobrar un cens. Un altre Josep Formiga, el «Joanet» de la novel·la, adquirí, efectivament, el patrimoni de l'hereu, però ho féu el 1912, és a dir, quatre anys abans que Bertrana es desprengués del seu patrimoni. A la novel·la s'havien fet coincidir els dos actes: «Vet ací en Joanet, el trist masover de cal Pobric, transformat en propietari, quan ell, l'Aspriu, deixava d'ésser-ho.» (p. 221)

Comparació amb la realitat: 2) La fragilitat de l'herència Bertrana

En el paràgraf de la novel·la que segueix, s'intenta resumir la història del mas Aspriu i dels avantpassats d'Innocenci:

> «La hisenda dels Aspriu ocupava abans dues terceres parts del terme de Sant Martí de les Serres. A força de pagar llegítimes i de mala administració, havia anat minvant. Calgué fraccionar-la i vendre els lots. De tres masos que hi havia sense comptar la casa pairal, sols restava el de cal Pobric, que ningú no havia volgut comprar. Amb els masos anaven compresos els conreus i el tros de sureda corresponent a les pastures. Per acabar-ho d'adobar, el pare del senyor Marcel·lí es lliurà a la política en cos i ànima. Prengué part molt activa a la guerra dels «matiners», a les ordres del general Cabrera... Naturalment, ja no tornà a fer de pagès... Entretant, ca l'Aspriu es convertia en una masoveria. Els mobles d'algun valor passaren a mans d'antiquaris, i la casa anà revellint-se sense que ningú pensés a restaurar-la ni tan sols a evitar que les fustes es podrissin i les parets s'esquerdessin.» (ps. 62-63)

No és pas l'únic paràgraf que fa derivar la decadència del mas de la mala gestió dels últims hereus. Ja hem vist, però, que el mas Espriu posseït pels Bertrana —és a dir, la casa del mas Espriu i les terres del mas Colomer— era un mas de creació recent i que la casa del mas Espriu mai no havia estat una gran casa pairal.[14] Ara veurem que la història real del mas Espriu en poder dels Bertrana és la història d'una herència extremadament fràgil i precària; és la història d'una aventura gairebé impossible de reeixir. Resseguirem, sobretot, dos episodis d'aquesta aventura:

a) El testament de la tia Florentina

Ja sabem que Marcelino Bertrana, l'avi de l'escriptor, havia comprat el mas (és a dir, les 3 finques que el compondrien) el 1833. Aquest mateix any s'havia retirat de l'exèrcit i vivia a l'Esquirol, segurament al Casal de la Bertrana, la casa pairal, d'on era fill cabaler. El valor de les terres adquirides pujava a 20.057 lliures, 16 sous i 2 diners. Marcelino Bertrana en pagà 13.602 lliures i 8 sous al comptat i s'encarregà set censals dels Colomer, el capital dels quals (juntament amb les pensions endarrerides dels últims anys) representava el valor restant.[16]

De quins diners disposava el militar? Tenim algunes pistes. El 1834 Marcelino Bertrana signà un rebut a la seva cunyada Francisca (la vídua del germà hereu) de 2.500 lliures rebudes en concepte de drets llegitimaris.[17] I aquest mateix any signà un debitori de 9.500 lliures a la seva germana Florentina Bertrana, esposa d'Esteve Esparch, pagès de Sant Joan les Fonts.[18] És a dir, Marcelino Bertrana s'endeutà per poder adquirir les terres. El 8 de març de 1854 reconeixeria deure a la seva germana Florentina, ara vídua i resident a Girona, la quantitat de 10.000 lliures, i per a satisfer el deute consignà i cedí a la seva germana «el fruto del corcho que se coja o se resultara anualmente de los alcornoques que se encuentran radicados en la extension de terreno de dicho Manso Espriu...»[19] En l'escriptura de debitori quedava clar que la germana començaria a cobrar els fruits el 1854 i es calculava que es tardarien 19 o 20 anys a satisfer el deute.

El 23 d'octubre de 1854 morí Marcelino Bertrana, als 64 anys. En el seu testament havia disposat que se celebressin 200 misses resades «ó aquellas que á sus albaceas parezca de caridad que se acostumbre mas comun para descanso de su alma», i que el seu hereu universal fes celebrar anualment a la parròquia de l'Esparra una missa cantada per a cadascuna de les persones següents: ell mateix, la seva dona, 4 germans (tots capellans!), la seva germana Teresa, tots difunts. Quan la seva germana Florentina morís també caldria pagar una missa per a la seva ànima. (Notem que no fa cantar misses per al seu germà Josep, l'hereu, també difunt.)[20]

Florentina Bertrana morí el 1856, havent disposat en el seu testament que els seus hereus de confiança paguessin 60 misses d'almoines de 6 rals, i que donessin 200 lliures, un llit parat, i roba, a la seva criada Maria Vilaseca, i 600 lliures i un cobert de plata a cadascun dels seus dos nebots Josep i Prudenci Bertrana (pare i oncle de l'escriptor); també disposava que si un d'aquests dos nebots moria abans de prendre estat, se li fessin celebrar misses, i que cada any en què es pelés el suro del bosc que «tenia assenyalat» es paguessin 30 lliures a l'Hospital de pobres de Girona i es distribuïssin entre els malalts. Però sens dubte la part més impressionant, i la més interessant, del testament de la tia Florentina, és la part final: «De tot lo restant que resultara dels fruits dels bens, que me corresponen vull que se celebrian Missas de deu sous cada una y per esta mia anima y obligacions advertint que si mon nebot Prudencio fos sacerdot, vull que la limosna sia de sis rals vello cada Missa si ell las celebra.» De fet, les misses per als nebots estaven condicionades: «Se enten en la suposicio que jo no ho necessitas per mi, com seria si se cremas el Bosch, ó altre cas imprevist.»[21] Si pensem que Florentina disposava, des de feia dos anys, dels fruits de la sureda del mas Espriu, fins a arribar a sumar el valor de les 10.000 lliures degudes, aquesta quantitat suposava 20.000 misses —o 1.000 misses anuals durant vint

anys— per l'ànima de Florentina. A la novel·la, Bertrana parla de «ties fanàtiques»:

> «Els Aspriu, fins que el pare del senyor Marcel·lí se n'anà a la guerra, havien estat addictes al terrós. Ell va rompre la tradició de la família, i ell comprometé la hisenda més del degut. A ciutat, portava una vida dispendiosa i presumia el seu uniforme i la seva muller. Manllevà diners a unes ties fanàtiques i a uns quants oncles capellans de l'alta muntanya. I aquests parents, en morir, no es refiaven pas que llurs virtuts i llurs pregàries els obririen les portes de la glòria; transferiren els crèdits a les ànimes del purgatori, la qual cosa venia a ésser el mateix que seguir usdefruitant els béns terrenals, car ells, segons llur entendre, estarien en aquest lloc de depuració força temps, a causa de molts pecats que cometeren i que portaven amagats.» (p. 153)

És evident que no calia el plural. Amb una tia Florentina n'hi havia prou per dilapidar tot el patrimoni, i perquè Innocenci, que no havia arribat a conèixer aquella senyora, es trobés «en el cas paradoxal d'ésser un pobre sense pa al calaix, dedicat a fer almoines als sants i a dotar donzelles pobres i minyons de classe humil, amb vocació religiosa». Potser si Florentina hagués mort abans del seu germà Marcelino la història posterior s'hagués desenvolupat d'una altra manera. El testament de la dona havia estat escrit el 23 d'agost de 1854, és a dir, dos mesos abans de la defunció de l'avi Bertrana, que des del 1842 vivia, amb els seus tres fills, a casa de la tia. Florentina havia nomenat Marcelino hereu de confiança, juntament amb el rector de l'Esparra. Cap d'ells no vivia quan va morir Florentina. No disposem de noves notícies a l'entorn del testament fins al 1882, any en què el vicari general del bisbat de Girona, com a «jutge oïdor de la Cúria de testaments i obres pies de Girona i del seu Bisbat», nomenà un tal Joaquim Vilaplana, metge cirurgià de Riudarenes, «administrador i governador de la testamentària de Florentina Bertrana». El 5 de novembre de 1884 aquest Joaquim Vilaplana, com a «derecho habiente» de Florentina Bertrana, va guanyar un plet contra Josep Bertrana en el Jutjat de 1a Instància de Santa Coloma.[22] Definitivament, les misses per a l'ànima de la tia Florentina havien de resar-se amb els diners de la sureda del mas Espriu.

b) El judici de Bertrana contra el masover Massanell

A la novel·la, Bertrana explica amb detall el judici que enfronta el pare d'Innocenci amb el seu masover Cassanella. A la realitat, el masover es deia Josep Massanell i Torrent. Segons Bertrana, aquest judici:

> «Va ésser un plet famós, un d'aqueixos plets que apassionen i que es discuteixen al cafè i són recordats durant molts anys entre la gent de l'ofici. El mateix els propietaris de la contrada que els masovers l'havien seguit amb molta atenció, puix es debatia quelcom que els afectava directament. És clar que els primers donaven la raó al senyor Aspriu, mentre els pagesos la donaven a en Cassanella, cadascú segons la pròpia conveniència.» (p. 161)

La forma com Bertrana descriu el procés ja dóna a entendre que era un plet difícil de guanyar. D'una banda, Bertrana remarca que la decisió de portar-lo endavant ha estat presa per un «esperit encegat per un estat de venjança»:

> «Comiat! Comiat! cridaven els seus nervis. Comiat sense contemplacions, ràpid, com més ràpid millor, com més inhumà, millor; un comiat que tirés a misèria el rústec malagraït, l'infame que s'havia revoltat contra els seus protectors.» (p. 170)

El pare de Cassanella, en Manon, masover de cal Pobric, ha estat ja l'home de confiança del senyor Aspriu. El fill Cassanella, criat a cal Pobric, ha aconseguit anar a viure a la masoveria gran i gaudeix d'una posició privilegiada. Poc abans de l'incident de l'Hostal de la Gravada:

> «En Cassanella havia aconseguit d'associar-se amb el seu amo per tal de traquifejar amb el bestiar. No cal pas dir qui bestreia els diners i qui se'n duia els guanys... Sols pagava un petit adjutori, car, segons pactes, les despeses d'aclarir el bosc i de llevar la rusca anaven a càrrec d'ell.» (p. 154)

Segons Bertrana, en la demanda presentada s'invoca l'incompliment de les clàusules del contracte d'arrendament:

> «En Cassanella portava malament les terres, deixava que les cabres pasturessin els tanys de l'obaga i les vaques aterressin els plançons dels àlbers de la riera, i la canalla destrossessin els fruiters i matessin les figueres, enfilant-s'hi després d'haver plogut... Tampoc no amargenava els camps, ni podava la vinya, ni reconstruïa les parets seques, ni acarrerava les aigües, ni feia cap cosa segons ús i costum de bon pagès, ni esmeradament, com ho exigien els pactes.» (p. 170)

Bertrana també descriu amb detall la «inspecció ocular» ordenada pel jutge per tal de comprovar la certesa de les acusacions contra el masover. Val la pena de llegir les pàgines que hi dedica, perquè segurament són un bon testimoni de com s'esdevenien aquests actes. Aquí només em limitaré a tranciriure que:

> «Els pagesos, convençuts que el dia de demà cadascú podia trobar-se en el mateix cas que el masover de ca l'Aspriu, i que seria molt perjudicial per a tots ells que un amo enfurismat els fes deixar la casa i les terres de punta en blanc, sols pels motius que adduïa el senyor Aspriu, ajustaven llurs respostes a llur conveniència. El que Innocenci fos present no els produïa altre efecte que una mica de nosa a la gorja.» (p. 172)

I aquest n'és el resultat:

> «En el dictamen del jutge municipal, es consideraven insignificants els mancaments d'en Cassanella. El millor pagès no pot evitar certes coses que vénen a ésser com un desgast de la propietat arrendada, quelcom semblant al desmanegament d'un tràmec o l'esmussament d'una rella. / L'advocat d'Innocenci es mostrà satisfet d'aqueix dictamen, car qui no nega, afirma, i el procurador d'en Cassanella, per la seva part, es declarà triomfant, car, el que no pot exigir-se al millor dels pagesos, no pot haver-hi jutge que ho puneixi.» (p. 174)

Encara que abans Bertrana ens ha indicat que el jutge de primera instància no sembla que té gaire simpatia —tot i ésser un «carlinàs»— per Marcel·lí Aspriu, ell guanya el plet. Però el masover guanya l'apel·lació presentada a l'Audiència Territorial de Barcelona. Aquesta segona sentència arriba després de la mort del pare d'Innocenci, i a judici de l'escriptor:

«Sembla que en Cassanella va ésser presentat a la consideració dels jutges com a víctima de la gasiveria i del despotisme dels hisendats tirànics. L'obscur i taujà bosquerol, sense adonar-se'n ni voler-ho, esdevingué un perseguit simbòlic del capitalisme; un màrtir del seu apostolat per les santes reivindicacions dels camperols.» (p. 175)

Fins aquí la recreació literària del plet. Què havia esdevingut a la realitat? El fons judicial d'aquells anys del Jutjat de 1a Instància de Santa Coloma de Farners no es conserva, però hem pogut localitzar la sentència dictada per l'Audiència Territorial. No arribà, com afirma Bertrana, després de la mort del pare, sinó dos anys abans.[23] Gràcies al text d'aquesta sentència, sabem que el primer veredicte, favorable a Josep Bertrana, havia estat dictat pel jutge de Santa Coloma, Don Antoni Noguera, el 21 de març de 1903. A aquest jutge, els magistrats de l'Audiència li demanaven «que en lo sucesivo procure atenerse en la redacción de sus fallos a lo que ordena el artículo 372 de la Ley de Enjuiciamiento Civil». La clau de la revocació de l'anterior dictamen es troba en una certificació que, a judici dels magistrats, havia estat incorrectament interpretada. Es tracta d'una certificació lliurada el 10 de març de 1903 pel Jutjat Municipal de Girona, que inclou un «acte de conciliació» amb data 18 de juliol de 1902 instat pel masover Josep Massanell contra Josep Bertrana, pel qual el masover requeria al propietari,

«para que manifestase el dia que deseaba dar principio al descortezamiento de los alcornoques existentes en los Mansos "Espriu" y "Patllari" situados en el término de La Esparra, de propiedad del Bertrana, para practicar la operación a costas del colono Massanell en igual forma que habia venido haciendolo en los años anteriores, contestando Bertrana que no habia podido hasta entonces designar el dia, ofreciendo ponerlo en conocimiento de Massanell».

D'aquí, el «considerando» principal de la sentència de l'Audiència:

«Considerando que toda prueba útil practicada a estos autos queda reducida a la diligencia de reconocimiento judicial y a la certificación mencionada en el penúltimo resultando, y uno y otro documento convencen de que el demandado no ha fallado a ninguna de las condiciones del contrato de arrendamiento, por cuanto resulta de la expresada diligencia de inspección ocular, las fincas arrendadas estaban en buen estado de conservación y cultivo, y segun acredita la certificacion aludida, en acto conciliatorio quedó solemnemente convenido que el arrendatario daria principio a las operaciones de descorchamiento de los alcornoques cuando y como el propietario le indicase, y siendo así que no consta ni se ha intentado probar que tal indicación se hiciese, es evidente que no se ha infringido

la condicion cuarta del contracto de arrendamiento, ni ha lugar tampoco por este motivo el intentado desahucio.»

El que segurament ignoraven els magistrats de l'Audiència, i que, en cas de tenir-ne coneixement, els hagués refermat encara més en la seva decisió, és que Josep Bertrana havia signat un contracte particular amb Josep Formiga (el «Joanet» de la novel·la) el 30 d'abril de 1900 (és a dir, molt abans de l'acte de conciliació mencionat en la sentència) pel qual Bertrana nomenava Formiga «capataz ó mayordomo de todos los trabajos que el suscrito tenga á bien á encomendarle en el Manso Espriu de su propiedad, y como á tal capataz el Sr. Formiga se obliga á practicar todos los trabajos de bosque, á presenciar y dirigir las operaciones relativas al descortezo del corcho y vigilar el bosque de dicho manso...» En concepte de remuneració Josep Formiga tindria dret a les pastures del bosc i mentre exercís el càrrec de majordom tindria el dret d'ocupar la casa del mas Patllari, així com d'utilitzar les terres i aprofitar-se dels fruits.[24]

A la novel·la, Innocenci no arriba a saber mai què ha passat exactament entre el seu pare i Cassanella, però sospita que hi ha hagut un problema de diners: Cassanella disposa de 700 duros de l'amo, i no ho fa saber al fill quan el pare cau greument malalt a l'Hostal de la Gravada. El judici contra Cassanella costa molt car als Aspriu, ja que la sentència condemna el pare a pagar-ne les costes i això és «un compte horrible, que glaçava la sang dintre les venes» (p. 175). El total dels honoraris dels advocats passa de mil duros. «L'hereu Aspriu no els tenia, però li costà poc de trobar-los, mitjançant la firma d'una lletra de canvi a les ordres d'un banquer» (p. 176). A la realitat, el 19 de febrer de 1906 el procurador del masover aconseguí una «anotació preventiva d'embargament del Mas Espriu». Per aquesta nota sabem que, efectivament, les costes del judici de Bertrana contra Massanell havien estat provisionalment fixades en la quantitat de 5.000 pessetes. Malgrat que en l'escriptura de venda de l'heretat, el 1916, Prudenci Bertrana es comprometé a aixecar aquest embargament, aquesta anotació no quedà cancel·lada en el registre de la propietat fins al 13 de desembre de 1968, «por haber caducado».

Podem reafirmar-nos amb la idea de la precarietat de l'herència, si adjuntem a aquestes dades que entre 1882 i 1907 havien estat inscrits en el registre de la propietat uns altres sis crèdits hipotecaris que oscil·laven entre les 2.000 i les 15.000 pessetes. La cancel·lació d'un crèdit vell comportava sempre la creació d'un crèdit nou. Josep Bertrana deixà a Prudenci deutes per valor de 14.000 pessetes. (Podem recordar, tanmateix, que el deute amb la tia Florentina, que Josep Bertrana havia heretat, pujava a 10.000 lliures, és a dir, 26.666,66 ptes.).

A la novel·la, un cop ha pres la decisió de vendre l'heretat, i després d'unes primeres ofertes de compradors que li han semblat molt raquítiques, Innocenci troba, gràcies a la intervenció del masover petit, un comprador acceptable en la persona d'un «pagès de Vilanna». Qui va ser el comprador real? No ha costat gaire d'esbrinar-ho: Don Joan Taberner i Llover, un ric propietari de Castanyet, expert en els negocis forestals i propietari d'alguns masos.[25] Segons l'escriptura de compravenda, la suma pagada fou la de 32.500 pessetes. En aquesta escriptura, signada el 29 d'octubre de 1916, Prudenci Bertrana ja figurava com a escriptor i residia a

Barcelona. S'hi explicitaven els motius de la venda: pagar els deutes deixats per Josep Bertrana i «atendre l'educació de les seves filles Aurora i Cèlia». Haurem de tornar a parlar d'aquesta escriptura quan analitzem les disposicions testamentàries de Josep Bertrana.

Comparació amb la realitat: 3) Els casaments i els heretaments dels Bertrana

A la novel·la, August Aspriu, l'avi d'Innocenci Aspriu, és l'hereu del mas Aspriu que

> «es lliurà a la política en cos i ànima. Prengué part molt activa a la guerra dels "matiners", a les ordres del general Cabrera. Fou indultat amb ell i també el mateix dia que a ell li foren reconeguts els galons donats per don Carles. / Naturalment, ja no tornà a fer de pagès. Amb el seu uniforme conquistà una damisel·la noble, però sense dot.» (p. 62-63)

Més endavant, Bertrana torna a insistir en el fet que l'avi Aspriu havia «trencat la tradició de la família» i havia «compromès la hisenda més del degut»: «A ciutat, portava una vida dispendiosa i presumia el seu uniforme i la seva muller». (p. 135)

La realitat era diferent. Marcelino Bertrana era fill cabaler del casal de la Bertrana, de Santa Maria de Corcó, un dels masos més importants del Collsacabra, i la família comptava amb un síndic remença entre els seus avantpassats.[26] Marcelino Bertrana estudiava Lletres a la Universitat de Cervera quan, en esclatar la Guerra del Francès, decidí ingressar a l'exèrcit. Ho féu el 1809. Així començava la carrera de militar. El 1813 obtingué el grau de subtinent, el 1820 el de tinent, i el 1822 el de capità. Durant la Guerra del Francès fou fet presoner i conduït a França. El 1822 es presentà a les files reialistes i el 1823, després de participar activament en l'organització de l'exèrcit reial de Catalunya, hagué de refugiar-se a França. Novament a Espanya, obtingué algunes medalles i creus, però la seva carrera es veié truncada per la Reial Ordre de 7 de desembre de 1833, per la qual se'l separava de l'exèrcit per «no inspirar confianza» i «se le concedió el retiro para la Ciudad de Vich».[27] Anà a viure amb la seva dona i els tres fills al mas de l'Esquirol. S'havia casat el 1830 amb Agustina Gómez, filla d'Agustín Gomez, organista de la parròquia de San Lorenzo de Valladolid. Sembla que era la petita de cinc germans.[28] Ni era noble ni l'avi Bertrana la «pogué presumir» gaire temps. Segons explica el mateix Marcelino en un escrit enviat a la reina el 1853,[29] Agustina Gómez morí (el 1836 o 1837) a causa d'una greu malaltia que afectà tota la família, i que el feu restar al llit a ell mateix durant més d'un any. En aquest escrit Marcelino atribueix a aquest retir forçós el fet de no haver-se incorporat a l'exèrcit en els moments difícils de la guerra carlina i haver perdut, així, el dret a la «pensió» del seu retir. Segons ell, «en tal situacion, y algo mas aliviado de sus males, en octubre de mil ochocientos treinta y ocho ofreciendosele en el ejercito carlista, no empleos ni otra ventaja, sinó un destino pacifico, con que creyó mejorar aquella, lo acetó, prosiguiendo en el hasta mil ocho-

cientos cuarenta que se retiró a Francia». A començament de l'any 1842 es va acollir a l'«amnistia d'aquella època» i va tornar a Espanya. Fou aleshores que s'instal·là a Girona, on vivia la seva germana Florentina. El juliol de 1852 Marcel·lí acudí a la reina per sol·licitar que se li paguessin els 340 rals mensuals dels quals havia gaudit amb anterioritat. A l'agost de 1853 li dirigí un nou escrit, més llarg, que anava acompanyat d'un certificat del cònsol d'Espanya a Perpinyà, expedit el 1842, en el qual constava que Bertrana havia «prestado fidelidad y obediencia» a la reina i a la Constitució de l'Estat, i d'un certificat de «bona conducta» expedit per l'alcalde de la ciutat de Girona. És el millor testimoni de les dificultats de la família Bertrana a mitjan segle XIX:

> «Es evidente que hallandose ya en la edad de sesenta y seis años y achacoso con tantos trabajos pasados, está en la imposibilidad de tomar otro arbitrio para ganar su subsistencia, y menos por su familia, que consiste en tres hijos aun menores. Si ha subsistido hasta aqui, ha sido por el auxilio de tres hermanos que le hacian parte de sus cortas facultades, y una hermana con quien habita, su principal apoyo, mas aquellos tres fallecieron ya, y la hermana enfermiza, y mas anciana que el exponente, en estos dos ultimos años apenas ha percibido la sexta parte de su asignacion alimenticia que tiene de su viudez. En este estado, que es tanto mas deplorable por los hijos mencionados del exponente, cuanto sin haver tenido ni aun parte pasiva la mas minima en el desacierto que cometio su Padre en mil ochocientos treinta y ocho, existiendo ya antes, tienen adquirido todos derechos á los beneficios otorgados de antemano, en su caso, por los mayores de V.R.M. en razon á la carrera y servicios del exponente, dos de ellos, vista la imposibilidad de proseguir la carrera que continuaran, y lograr mas pronto algun alivio se han puesto aprendices de un oficio con que puedan en breve ganar algo para si, aunque por ahora ni aun el alimento.»

Efectivament, en aquests anys vivien en una mateixa casa, exactament en la casa núm. 2 de la Travessera del Portal Nou de Girona, Florentina Bertrana, Marcelino Bertrana, Maria Vilaseca —«la criada»— i els tres fills de Marcelino: Francisco, Josep i Prudenci.[30] En els padrons municipals, Marcel·lí Bertrana figurava com a hisendat, els joves Francisco i Josep com a «comerciants» i Prudenci, el germà petit, com a «estudiant».

Les instàncies presentades per Marcelino Bertrana no foren resoltes favorablement. El caràcter negatiu de la resposta es basà, de fet, en excuses burocràtiques:

> «De estos datos se desprende que si el interesado hubiera querido aprovecharse de los beneficios del real Decreto de 17 de Abril de 1848 habria podido hacerlo siendo acreedor á que se le hubiese reconocido los empleos servidos legitimamente en el Egercito de D.Carlos ó la revalidación del retiro anterior que ahora desea; pero no habiendolo verificado y cerrados los plazos para estas reclamaciones de un modo definitivo opina el Tribunal de acuerdo con su fiscal militar que el interesado no tiene derecho alguno á la rehabilitacion de dicho retiro.»

Sembla que la posterior intervenció del capità general de Catalunya, el 15 de setembre de 1853, «manifestando el triste estado en que el interesado se halla» i recolzant les seves instàncies, tampoc no va tenir èxit.

Marcelino Bertrana morí l'octubre de 1854. El 1849 havia disposat en el seu testament que el seu fill primogènit Francisco seria l'hereu universal.[31] El 1851, amb un codicil, revocà aquesta decisió i decidí convertir en hereu Josep, el fill segon.[32] A més a més, Marcelino disposava en aquest últim document que els marmessors havien de tenir cura que l'hereu celebrés un matrimoni digne de la seva classe i, cas de no ser així, l'hereu podia ésser desheretat. Josep, el fill segon, seria el pare de Prudenci Bertrana. A la novel·la, el pare d'Innocenci Aspriu també és fill segon, i també ha fet «pràctiques comercials» a Girona, però no és hereu per decisió paterna; és «hereu per xamba»: «Per allò que es refereix al senyor Marcel·lí, fou propietari per xamba; gràcies a la mort prematura de l'hereu. El senyor Marcel·lí havia fet pràctiques comercials a Girona.» De fet, el germà gran de Josep Bertrana, Francisco, el que havia estat desheretat el 1851, morí el febrer de 1854, als 21 anys, d'una «malaltia inflamatòria».[33] Josep Bertrana hagués estat, doncs, hereu de totes maneres, però «ja» havia estat elegit hereu el 1851, quan només tenia 17 anys i figurava en el padró com a estudiant. Si en el padró de 1854 figura com a comerciant podia deure's realment a les necessitats econòmiques exposades pel seu pare en l'escrit que hem comentat abans.

Entre 1854 i 1856 moriren el fill gran, el pare i la tia, de manera que el 1857 Josep Bertrana, amb 23 anys, i Prudenci Bertrana, amb 21 anys, decidiren traslladar-se al tercer pis de la casa núm. 13 del carrer Plateria de Girona, propietat d'un sastre casuller. En el cens de 1857 consta que Josep Bertrana era propietari i Prudenci Bertrana estudiant. De fet, no vivien sols, sinó amb una criada, Paula Compte i Martí, de 18 anys, natural de Sant Mori.[34] És fàcil imaginar els comentaris que devia despertar en la puritana societat gironina de mitjan segle XIX el fet que dos joves fills d'un hisendat visquessin amb una criada tan jove. Potser Bertrana s'inspira en aquesta realitat quan parla dels germans Aspriu:

> «Vivien a la mateixa dispesa amb el germà petit, aquell Innocenci que havia d'ésser padrí de l'actual i que llavors estudiava per mestre. Sembla que tant el mort com aquests altres dos Aspriu no eren pas un model de joves assenyats; tenien fama de caps-verds i de plagues de la parròquia. La vida nòmada de llur pare els havia permès de viure amb massa llibertat.» (p. 63)

Però el fet té més transcendència. Aquesta Paula Compte Martí, criada, germana de Maria Compte Martí, criada d'una altra casa del carrer Plateria, serà la futura esposa de Josep Bertrana (es casaran el 1865)[35] i, per tant, la mare de l'escriptor Prudenci Bertrana Compte (que naixerà a Tordera el 1867)[36]. És a dir, Josep Bertrana havia desobeït clarament la voluntat del seu pare, el qual havia condicionat la seva herència a un «bon matrimoni». Però recordem que l'esposa de Marcelino Bertrana també tenia uns orígens humils.[37]

És veritat que a la novel·la no es donen prou detalls sobre la mare d'Innocenci Aspriu com per a endevinar-ne els orígens socials, però al llarg de la narració se

sobreentén que la «senyora Carme» era una *senyora* filla de propietaris. Així, quan el seu fill Innocenci li fa saber que s'ha enamorat d'Eugènia, el comentari que Bertrana posa en la seva boca no sembla pas amagar cap tipus de complicitat: «—Ah!, aquests enamoraments jovençans són un niu de raons per a les famílies! Vet aquí el que ha anat a fer a Barcelona» (p. 99). Ja coneixem la inflexibilitat del pare i els seus esforços per tal que el fill faci un bon casament. A la realitat, Prudenci Bertrana es casà amb Eugènia Salazar, natural de Belmonte, de la província de Conca, i filla d'Eusebio Salazar, un militar. Segons explica la seva filla Aurora, eren promesos quan Bertrana va anar a estudiar a Barcelona,[38] però ignorem si el pare era o no favorable al festeig. A la novel·la, Bertrana explica les pors d'Innocenci de ser desheretat a causa dels seus amors amb Eugènia, però l'hemiplèxia de la seva mare (i la necessitat de trobar una dona que en tingui cura) sembla actuar en favor del matrimoni. Innocenci Aspriu, quan mor el pare, és l'hereu, el propietari.

A la realitat les coses no anaren així. Prudenci Bertrana *no fou nomenat hereu*. I segurament no sabrem mai les causes que portaren Josep Bertrana a prendre aquesta decisió. En el testament, redactat el 1900, quan Prudenci ja s'havia casat i ja havien nascut tres fills del matrimoni, Josep Bertrana havia nomenat usufructuària la seva esposa, i en cas que ella hagués mort abans (cosa que succeí en la realitat) nomenà usufructuari el seu fill Prudenci Bertrana, però instituïa *hereus universals* els fills d'aquest, és a dir, els seus néts. Traint de forma clara la fórmula clàssica del *no tots junts, sinó un darrera l'altre*, els nomenà hereus a *tots junts, per parts iguals*.[39] Eren dues nenes i un nen.

Amb aquest testament, Prudenci Bertrana no només no era hereu, sinó que no podria constituir mai cap *hereu*. Com devia sentir-se l'escriptor en conèixer la voluntat del pare? Havien de passar 10 anys abans de prendre la decisió de vendre. Entremig havia nascut una altra nena, que havia passat a compartir l'*herència universal*, i havien mort un fill i una filla de l'escriptor. Prudenci Bertrana i Eugènia Salazar, els pares, havien heretat la part d'herència d'aquests fills. Així, en el moment de la venda, en el registre de la propietat figuraven com a propietaris del mas Espriu: les dues filles Aurora i Cèlia (propietàries d'una quarta part cadascuna) i el matrimoni format per Prudenci i Eugènia (hereus dels dos fills difunts intestats, i per això mateix propietaris cadascun de dues octaves parts). Després d'un seguit de diligències realitzades en el jutjat de Santa Coloma, el fals hereu Prudenci Bertrana pogué realitzar la venda.[40]

La crisi dels valors pairalistes

Prudenci Bertrana és un escriptor que s'«envaneix» públicament de «no haver estat un egoista de les seves dolors i de les seves joies», i que recomana «escriure amb sang».[41] Per això resulta especialment interessant de contrastar, en el seu cas, la ficció amb la realitat. En el moment de la veritat, és a dir, en el testament del seu pare, trenta anys abans que la novel·la fos escrita, Prudenci Bertrana no fou nomenat hereu. Per què, doncs, els seus escrits reflecteixen amb tanta sinceritat la psicologia de l'hereu? I més encara: per què, en lloc de relativitzar el seu fracàs, i explicar-nos la impossibilitat pràctica de salvar una hisenda que havia mal comprat l'avi militar, el

protagonista de la novel·la es culpabilitza de ser ell el «mal Aspriu», «l'últim senyor d'aquest nom», «l'home ingrat i feble que no havia sabut conservar la terra com l'honra dels avantpassats existia»? Per què se sent tan solidari amb aquests besavis i rebesavis inventats, que no havien existit mai?

Segurament cal distingir, d'entre les invencions de Bertrana, la de la seva condició d'hereu, sense la qual no hagués pogut bastir la novel·la, i que, en certa manera, no invalida la seva experiència d'*aspirant a hereu* —és a dir, el fet d'haver estat educat com a hereu, el fet d'haver experimentat *sensacions d'hereu*— de totes les altres, aparentment innecessàries, però que precisament per això requereixen la nostra atenció. Es tracta, sobretot, d'invencions sobre el passat. Bertrana no fa cap esforç per a falsejar el present. Hagués pogut inventar germans fadristerns i servidors fidels; ambdues invencions haurien servit per a mitificar el joc social de l'hereu. Bertrana no vol seguir aquest camí. Innocenci Aspriu és un ésser solitari que afronta sol el seu drama, com el mateix Bertrana. Però per a fer més creïble la pròpia biografia, falseja la dels seus avantpassats. Des de sempre, ens diu amb insistència, els Aspriu havien treballat aquella terra. La crisi s'havia desencadenat en els temps recents, quan l'avi d'Innocenci havia deixat de treballar-la. Així havia començat a perdre's l'heretat. Imaginant i descrivint la història d'un etern mas Aspriu, Bertrana recreava les condicions històriques ideals —en el marc ideològic del pairalisme— per explicar-nos la crisi dels valors pairalistes: «No es trenca així com així una línia de *capmasers*... de deu segles.»[42]

El drama de Bertrana no requeria un passat tan llarg ni tan lineal. L'època de l'escriptor era l'època de transició entre els Marcelinos Bertrana, cabalers que havien aspirat a ser hereus, i els Prudencis Bertrana, hereus que no sabien o no podien ser-ho. Per a molts *hereus* d'aquella generació, en un món definitivament obert i nou, ser hereu *ja* no justificava la vida. La novel·la de Bertrana és el preludi de la crisi personal interna d'un home que, educat per a ser hereu, és a dir, per a *no fer res*, ha perdut la condició privilegiada de *fer allò que hom vol fer*. A la realitat, quan Prudenci Bertrana vengué, en nom dels seus fills, el mas Espriu, ja era un escriptor conegut. Bertrana, en la línia d'un ideal més romàntic, en dissenyar la trilogia de la seva vida, falsifica la realitat i condiciona el desvetllament de la seva vocació d'escriptor al drama de la pèrdua de l'heretat, que el porta a viure l'experiència, necessària en l'itinerari de l'artista, de *vagabund*. La seva condició d'hereu, però, li havia donat una especial sensibilitat envers les coses i els homes, nascuda de l'afecció per a tot aquell món que és —o un dia havia de ser— seu. I aquesta sensibilitat havia proveït la base d'una dedicació professional a l'art. En la tercera de les seves novel·les autobiogràfiques, *L'impenitent*, en què explica la seva vivència com a escriptor, Innocenci Aspriu, madur, nostàlgic, «xop del seu paradís perdut», recorda com es decidí a escriure sobre el seu «passat d'hereu»:

> «A poc a poc es sentí emportat per un impuls vigorós, diria's per una predestinació sagrada. Tot el seu passat d'hereu es reviscolava, bullia, encrespant-se tumultuós i ardent en la memòria. Era necessari donar-li sortida, car podia fer-li saltar les parets del crani, com el vapor d'aigua a massa pressió pot fer esclatar les d'una caldera.»[43]

És també en aquesta novel·la on ens dóna la clau de perquè ha batejat el protagonista de la trilogia (el seu altre «jo») amb el nom d'Innocenci Aspriu: «Aspriu feia honor al seu cognom; era fidel a la seva naturalesa agresta.» Millor «Aspriu» que «Espriu» (que també pot voler dir «pur», «sense mescla») i molt millor «Innocenci» que «Prudenci» per a batejar «el somniador, el poeta, aquell hereu que es jugà el patrimoni respectant les plantes que florien i planyent els masovers que saberen infondre-li compassió».[44] Però allò més important a remarcar d'aquesta última novel·la, és a dir, de l'última etapa de la vida d'Innocenci, és que ell, finalment, es redimeix i que la seva redempció serà possible, paradoxalment, gràcies a la seva condició d'ex-hereu.

A la realitat, la fragilitat de l'herència Bertrana era tan gran que només un desig sense mesura de participar d'un determinat sistema de vida podia justificar l'educació d'hereu del jove Bertrana. La condemna del sistema de valors que preparava alguns joves per a una existència de desvagats hagués estat més dura si Bertrana hagués denunciat la força i l'impacte d'aquest sistema fins i tot en aquells casos precaris en què qualsevol entrebanc en la vida d'hereu podia significar-ne la ruina. L'antipairalisme de la novel·la n'hauria sortit reforçat. Però a la novel·la allò que duu a la caiguda dels Aspriu no són els defectes intrínsecs del sistema, sinó l'aparent poca adequació a ell de la família Aspriu: el fet que els Aspriu no són *bons hereus* —se'n van a viure a ciutat, fan política, no treballen, corren els hostals. Hom diria que Innocenci no acusa el seu pare d'haver-lo educat com a hereu, sinó de no haver-lo educat *prou bé* com a hereu; però l'educació que Innocenci reclama —la de pagès— hauria negat, si no la condició jurídica, sí les condicions psicològiques intrínseques a la personalitat d'un *hereu*.

Bertrana prefereix no insistir en les contradiccions del sistema. El contrast amb la realitat ha permès de resseguir alguns canvis en costums i hàbits que Bertrana havia volgut presentar inalterables. Les vides de l'avi i del pare revelen contradiccions entre les seves experiències i les seves consciències d'hereu. Marcelino Bertrana, que havia abandonat els estudis per anar a la guerra, i s'havia casat amb una noia pobre, desitjava que els seus fills estudiessin una carrera i condicionava la seva herència a la realització d'un bon matrimoni. Josep Bertrana, que s'havia casat amb una simple criada, desobeint la voluntat del pare difunt, desheretà el fill per no haver seguit els seus consells. Amb aquests antecedents, no ens ha d'estranyar que Prudenci Bertrana, malgrat haver *triat* el camí del mal hereu, plori amargament i senti profundament la pena d'haver *deixat d'ésser hereu*. Segurament, però, si Bertrana ens hagués presentat l'autèntic quadre familiar la mateixa història d'Innocenci, enamorat d'Eugènia i no de la pubilla Masferrer, amb vocació de pintor i no d'enginyer, ens hagués semblat menys dramàtica.

Ser hereu forma part de la identitat d'Innocenci i desperta en ell la sensibilitat de pintor i d'home generós. Però la seva sensibilitat d'artista li impedeix de tallar arbres, i la seva generositat humana li impedeix de guanyar rendes. Si hagués explicat la veritat, que de fet la finca que havia comprat el seu avi militar es trobava hipotecada des del primer moment en què l'havia adquirida, que Josep Bertrana havia hagut de treballar quan era jove, hagués estat menys comprensible el seu *drama d'hereu*. La contundència del testament del seu pare, obligant-lo a dividir

l'herència entre tots els néts en parts iguals expressa i reforça la idea d'una crisi de la institució de l'hereu en la seva faceta d'institució jurídica que Bertrana semblava empenyar-se a amagar i dissimular a la novel·la. Però, a la realitat, ¿no havia estat precisament una altra faceta d'aquesta mateixa crisi, la faceta psicològica, la faceta de les contradiccions que comportava tota *educació d'hereu*, dolorosament viscuda per l'escriptor, la que havia inspirat la novel·la?

Entre la realitat i la ficció, entre la història i la literatura, un fenomen, el pairalisme, ens apareix amb tota la seva complexitat. Un dels seus màxims teòrics, el notari Faus i Condomines, havia definit el 1907 el pairalisme com el «principi històric» del règim jurídic català. Remarcant el seu caràcter històric, Faus i Condomines, de fet, en preveia la desaparició. El pairalisme, «o sigui tot aquell món espiritual, ètic i jurídic que regula l'existència de les comunitats domèstiques», havia nascut històricament en la filosofia de la «llibertat civil en l'ordre jurídic privat», i aquest mateix principi filosòfic podia portar-lo a la seva desaparició. Faus i Condomines detectava en el seu temps una «patologia» del pairalisme que només podia ésser tractada correctament aplicant el sistema ètic o moral basat en el «gran principi de la solidaritat moral o espiritual que existeix entre els membres de la casa, entre els presents, els que foren i els que seran».[45] Crec que la necessitat que sent Bertrana d'inventar un *passat d'hereu* per a explicar el drama d'un *hereu sense futur* es pot emmarcar perfectament en el quadre patològic descrit pel notari de Guissona.

Que Bertrana estigués *malalt de pairalisme* no resta mèrit a la seva obra, ni li resta autenticitat; però ens obliga a repensar el pairalisme. Bertrana, l'escriptor anti-pairalista per excel·lència, per a fer més profund el drama viscut, o potser per fer-lo més creïble, assumeix clarament els tòpics pairalistes. No hi ha dubte. Bertrana pensava que aquesta història (la seva) tindria més força —i s'entendrien més les seves sensacions— si l'hereu protagonista era un *hereu de nissaga*, tal com manaven els cànons pairalistes. Hom diria que hauria volgut ser descendent d'una família de pagesos de tota la vida (amb un arxiu patrimonial que donés constància de vicissituds seculars) per tal de viure amb més autenticitat la seva història de desengany del sentiment d'hereu. De fet, penso, l'autèntica història de l'hereu Prudenci Bertrana ens posa en alerta davant d'un perill real en l'estudi de la societat rural catalana de final del segle XIX: el perill de limitar-nos a denunciar les mentides històriques forjades per la ideologia pairalista, sense adonar-nos, o sense insistir prou, de fins a quin punt els valors pairalistes es trobaven arrelats a la societat catalana i condicionaven les vides quotidianes;[46] de fins a quin punt podia ser dolorosa la crisi progressiva d'aquests valors; de fins a quin punt podia ésser sincer i intens, i sense cura, el dolor dels ex-hereus quan se sentien, com Bertrana, «xops d'un paradís perdut».

Notes

1. Aquest treball forma part del projecte col·lectiu *Drets de propietat i condicions del treball –ka-9–agrari i no agrari–ka-9– a la regió de Girona*, subvencionat per la DGICYT. He de dir també que Joan Lluís Marfany i Margarida Casacuberta em van animar a fer aquesta incursió entre la història i la

literatura i que les observacions de Joan Lluís Marfany han contribuït decisivament a la configuració definitiva del treball.

2. Sobre la manca d'una literatura catalana moderna en el segle XIX, vegeu les darreres reflexions de Josep M. Fradera a *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona: Curial, 1992. Sobre la literatura de temàtica rural, J. Ll. Marfany, «El món rural a la literatura catalana del tombant de segle», *L'avenç*, núm. 134, (1990), p. 30-51.

3. Joaquim Camps i Arboix, «El pairalisme», dins *Les cases pairals catalanes*, Barcelona, Destino, 1965, pp. 8-25.

4. Aurora Bertrana ha escrit: «Prudenci Bertrana i la seva obra», que constitueix el pròleg a les *Obres Completes* de l'escriptor, Barcelona: Rafael Dalmau, 1968. En aquest darrer llibre hi ha estudis d'Osvald Cardona i Josep Iglesies. Cal dir que les referències biogràfiques que dóna Aurora Bertrana són molt més fidels a *L'hereu* que a la realitat. El 1992, la *Revista de Girona* publicà el dossier *«Mig segle de Bertrana»* (núm. 154, pp. 52-89) amb estudis de Margarida Casacuberta, Jordi Castellanos i Enric Gallén.

5. A partir d'ara seran nombroses les cites de la novel·la *L'hereu*. He optat per citar les pàgines a partir de l'última edició de la novel·la, a la col·lecció «L'Alzina», d'Edicions 62, 1990.

6. Em refereixo a algunes narracions de «Proses Bàrbares» i «Els Herois».

7. El llibre de Jaume Raventós, *La vida al camp. Memòries d'un cabaler*, publicat el 1923, és presentat per Camps i Arboix en el seu assaig sobre «El Pairalisme» com a «altíssim apologista del pairalisme», perquè: «Quina literatura al món pot oferir un testimoni més eloqüent que el d'un home lloant un sistema que ha estat econòmicament lesiu als seus interessos personals.» (p. 22) Si el llegiu, val la pena d'observar: que l'autèntic protagonista del llibre és la *casa pairal*, que amos, mossos i masovers formen una gran família (que es reuneix cada vespre en el res del rosari) i que no hi ha canvis en el pensament de Raventós (de nen, Raventós era i exercia els valors pairalistes i no els abandonarà mai). D'altra banda, cal recordar que Jaume Raventós era i exercia d'enginyer agrònom i que la seva família, lluny d'estar ancorada en el passat, era una de les famílies més dinàmiques i emprenedores de l'agricultura catalana d'aquells anys.

8. Joan Lluís Marfany reflexiona perquè la novel·la *Vida i mort de Jordi Fraginals*, de Josep Pous i Pagès, un home d'esquerres, també participa de la mitologia pairalista a «El món rural a la literatura catalana de tombant de segle», *L'avenç*, núm. 134 (1990), p. 30-51.

9. Sobre l'itinerari de la vida de Prudenci Bertrana, vegeu l'article de Margarida Casacuberta «Literatura i vida: el mite de l'artista pur», dins *«Mig segle de Bertrana»*, *Revista de Girona*, núm. 154, set-oct. de 1992.

10. Arxiu històric de Girona. Josep Masmitjà, notari de Sant Feliu de Guíxols, 6 d'agost de 1833.

11. Les escriptures de compra-venda es troben resumides a Rosa Congost, *Notes de Societat. La Selva, 1768-1862*, Santa Coloma de Farners, Consell Comarcal de La Selva, p. 195-197.

12. Registre de la propietat de Santa Coloma de Farners. Finca núm. 17 de l'Esparra. En l'escriptura d'inventari signada davant de Narcís Gifre, notari de Girona, el 10 d'octubre de 1865, Josep Bertrana declarava que aquestes finques eren els únics béns heretats del pare.

13. Si bé aquest Salvador Espriu de Santa Coloma de Farners semblaria apuntar cap a un parentiu entre els Espriu de l'Esparra i el futur poeta, cal dir que les dades biogràfiques del poeta (fill d'un notari d'Arenys de Mar) no semblen corroborar aquesta impressió. En tot cas, caldria esbrinar-ho.

14. Dec aquesta informació a l'amic Joaquim Formiga, besnét de «Joanet», qui m'ha proporcionat documentació de l'arxiu familiar.

15. Pel que fa a l'última frase del paràgraf reproduït, la mateixa novel·la presenta una contradicció ja que en una altra ocasió Bertrana havia fet referència a la recent construcció d'uns dormitoris nous (p. 11).

16. Arxiu Històric de Girona. Notari Josep Masmitjà, de Sant Feliu de Guíxols, 6 d'agost de 1833.

17. Coneixem aquesta dada gràcies a una escriptura posterior entre Marcelino i la seva cunyada en la qual s'hi fa referència. Arxiu Històric de Girona, notari Joan Palet, 23 d'agost de 1847.

18. Escriptura de debitori. Notari Masmitjà, de Sant Feliu de Torelló, 30-9-1834.

19. Arxiu Històric de Girona. Joan Palet, notari de Girona, 18-III-1854.

20. Arxiu Històric de Girona. Joan Palet, notari de Girona, 12-IX-1849.

21. Arxiu Històric de Girona. Joan Palet, notari de Girona, 23-VIII-1854.

22. Aquestes dades les hem pogut reconstruir a partir del seguiment de les anotacions del registre de la propietat de Santa Coloma de Farners.

23. Arxiu de l'Audiència Territorial de Barcelona. Any 1903. Llibre de Sentències Civils de la Sala 1a, Volum Segon. Sentència núm. 182: 8-X-1903.

24. Document privat que es conserva en l'arxiu particular de Josep Formiga. Veiem, doncs, que les desavinences entre Bertrana i Massanell (Aspriu i Cassanella a la novel·la) dataven, almenys, de 1900; a la novel·la les correries pels hostals, que desencadenaran l'enemistat entre els dos homes, s'havien iniciat després de la mort de la mare (ocorreguda a la realitat el 1902).

25. La notícia ha estat extreta del registre de la propietat. El 1825, Pius Taberner havia comprat el mas Viader, de Castanyer, per 1.000 lliures: Rosa Congost, *Notes de Societat...*, p. 197.

26. Sobre la importància del casal de la Bertrana, vegeu el capítol «La Bertrana» i la «Comarqueta de Corcó» del llibre de Quirze Parés, *La despoblació rural i les masies de Collsacabra*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajoana, 1985. La referència al síndic remença Bertrana es troba a J. Vicens Vives, *Historia del sindicato remensa*.

27. Archivo General Militar de Segovia. Expediente personal de Marcelino Bertrana y Dorca.

28. Archivo General Militar de Segovia. Expedient matrimonial de Marcelino Bertrana.

29. Archivo General Militar de Segovia. Entre els papers del seu expedient personal es troben dues instàncies enviades per Marcelino Bertrana a la Reina. Les dates són: 18-VII-1852 i 25-VIII-1853.

30. Arxiu Històric Municipal de Girona. Padrons. VIII.1.4, núm. 34 i 35.

31. Arxiu Històric de Girona. Joan Palet, notari, 12-IX-1849.

32. Arxiu Històric de Girona. Joan Palet, notari de Girona, 17-VI-1851. Francisco passava a ser el tercer en ordre de preferència.

33. Arxiu Històric Municipal de Girona. VIII.2.1. núm. 3. Llibre de defuncions de 1854.

34. Arxiu Històric Municipal de Girona. VIII.1.4, núm. 37.

35. Arxiu Històric Municipal de Girona. Llibre de matrimonis. VIII.2.2. núm. 2.

36. Per què a Tordera? No he sabut esbrinar-ho. La versió de Bertrana és que el pare, carlí, fugia de les tropes liberals i anava canviant de lloc de residència. Però el 1867 no havia començat la guerra carlina, i la veritat és que no hem trobat cap dada que ens confirmi la militància carlina de Josep Bertrana. La partida de baptisme de Prudenci Bertrana, d'altra banda, no informa ni de la residència habitual ni de l'ofici del pare.

37. Josep Bertrana serà molt generós amb el seu germà petit, Prudenci, a qui, essent mestre de Monells, i havent-se casat el 1865, assignà la considerable suma de 4.500 lliures en concepte de drets llegitimaris. Arxiu Històric de Girona. Narcís Gifré i Bahí, notari de Girona, 27-XII-1865. En el document notarial Josep Bertrana es comprometia a pagar les 4.500 lliures en 6 anys; cal tenir en compte que Prudenci Bertrana es reserva la llegítima que li correspon sobre la part de la finca hipotecada pel testament de la tia Florentina. Sabem que el 1868 aquest Prudenci Bertrana ja ha mort.

38. Aurora Bertrana, en el pròleg de les *Obres completes* de Prudenci Bertrana explica que «quan Prudenci Bertrana va anar a estudiar a Barcelona ja estava enamorat i promès amb Neus Salazar» (p. XXXI). Ens consta, d'altra banda, que Josep Bertrana signà com a veí de Gràcia una escriptura notarial de l'any 1884 (així figura en el registre de la propietat).

39. La transcripció del testament de Josep Bertrana es troba el registre de la propietat. La referència notarial és: Joaquim M. Estevan, notari de Girona, 12-XII-1900.

40. Les notícies han estat extretes del registre de la propietat i poden ser consultades en el Fons Judicial de Santa Coloma de Farners que es conserva a l'Arxiu Comarcal de la Selva.

41. La primera frase correspon a la part final del discurs presidencial dels Jocs Florals de 1936, que es troba reproduït a *Obres completes*, p. 1.407; el «cal escriure amb sang» fou escrit i pronunciat amb motiu d'una conferència a Igualada el 1932; cito a partir de les referències que en dóna Margarida Casacuberta en el seu article de la *Revista de Girona*, núm. 154, set-oct. de 1992.

42. Aquesta frase és de Jaume Vicens Vives, dins el capítol «El sentit social de la terra», de clara inspiració pairalista, *Notícia de Catalunya*, Barcelona: Destino, 1962, p. 44.

43. Prudenci Bertrana, *L'Impenitent*, dins *Obres Completes*, Barcelona: Ed. Selecta, p. 562.

44. Prudenci Bertrana, *L'impenitent*, Barcelona: Ed. Selecta, p. 514.

45. José Faus i Condomines, «Del contrato de "empenyament" en Cataluña o venta de carta de gracia», publicat dins *Conferencias, artículos y trabajos*, «Junta de Decanos de los Colegios Notariales de España», Barcelona, 1964, p. 113-200.

46. Vaig percebre aquest perill per primera vegada amb la lectura del Dossier «La invenció de la família catalana», *L'avenç*, núm. 132, any 1989.

Rosa Congost; Ferran Estrada; Llorenç Ferrer; Santiago de Llobet;
Vicenç Pascual; Santi Ponce; Francesc de Rocafiguera;
Xavier Roigé; Carme Sanmartí

FAMÍLIA I CANVI SOCIAL A LA CATALUNYA CONTEMPORÀNIA (s. XIX-XX)

Autors- Coordinadors:

Santi Ponce, Llorenç Ferrer

EUMO EDITORIAL

Biblioteca dels EUV. Dades CIP:

Família i canvi social a la Catalunya Contemporània: s. XIX-XX / autors coordinadors Santi Ponce, Llorenç Ferrer ; autors Rosa Congost... [et al.]
p. ; cm. - (L'Entorn ; 27)

Referències bibliogràfiques
ISBN 84-7602-237-9

I. Ponce, Santi II. Ferrer, Llorenç III. Congost, Rosa IV. Col·lecció 1. Família - Catalunya - s. XIX/XX
392.3 (467.1) "18/19"

Col·lecció dirigida per Joaquim Albareda

Primera edició: març de 1994

Disseny de la coberta: Eumo Gràfic

EUMO Editorial. C. de Miramarges, 4, 08500 Vic. Tel. (93) 886 10 44

Imprès a Gràfiques EMEGÉ. C. Londres, 98, 08036 Barcelona

Dipòsit Legal: B-2.865-1994
ISBN: 84-7602-237-9